

Magyar
IRODALMI
RITKASÁGOK
Szerkeszti Vajthó László

61. ^{63.}

**SZEMELVÉNYEK
TOLDY FERENC MŰVEIBŐL**

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

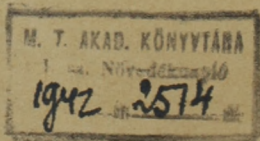
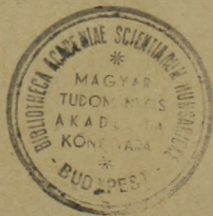
1. Bessenyei György: A törvénynek útja. Tudós társaság. Ára 1— P.
2. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Ára 2— P.
3. Benyák Bernát: Joas. Piarista iskola-dráma, 1770. Ára 1-50 P.
4. Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs, 1790. Ára —80 P.
5. Károlyi Gáspár: Két könyv... Debrecen, 1563. Ára 1-50 P.
6. Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből. Ára 2— P.
7. Péterfy Jenő zenekritikái. Ára 1-50 P.
8. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. Ára 1— P.
9. Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles közmondások c. gyűjteményéből. Ára 1— P.
10. Kazinczy világa. Ára 3.— P.
11. Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája. Halál Himnusza. Ára 1— P.
12. Siralmas panasz. Ára 1-50 P.
13. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Második sorozat. Ára 1-50 P.
14. Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. 1805. Ára 1-50 P.
15. Bessenyei György: Anyai oktatás. Ára 1— P.
16. Bessenyei György: Magyarság. A magyar néző. Ára 1— P.
17. Hajnal Mátyás: Az Jesus szívét szerető sziveknek ájtatosságára. 1629. Ára 2— P.

867509

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Ezt a kötetet a II. ker. áll. Toldy Ferenc gimnázium Révai Önképzőköre adta ki az 1942. évben.

PINTÉR JENŐ SZELLEMÉNEK.

Iskolánk ifjúsága minden esztendőben ünnepélyesen megkoszorúzza Toldy Ferenc sírját. A koszorúnak virágai Pintér Jenő szívéből fakadtak, s most hadd juttassuk néhány szálát az ő sírhalmára.

Pintér Jenő személyisége és működése sokban emlékeztet Toldyéra. Életük célja egy volt: magyar irodalomtörténeti rendszeralkotás és nyelvünk szépségének ápolása. A tudomány művelésében a való tények feltétlen tisztelete vezeti őket. Lelkesednek a szépért, tetteikben a szív jósága nyilvánul meg. Tevékenységük színhelye az Akadémia és Kisfaludy-Társaság, páratlan szervezői tehetséggel végzik itt munkájukat. Mindkettejüket hatalmas szorgalom, munkabírás és állandó buzgóság jellemzi. Sokoldalú pályájuknak állandó vezérlő csillaga tudományban az igazság, művészetben a szépség, tetteikben a jóság.

Pintér Jenő életében tanítványait a hízélgés látszata visszatartotta az ünnepléstől; most meghatva helyezzük sírjára emlékezésünk virágfüzérét: szerény antológiánkat.

TOLDY FERENC.

Toldy Ferenc egy korszakot képviselt, az újjászülető magyar irodalom és a semmiből megteremtett nemzeti tudományok korát. Kazinczy ízlésén nevelkedett, Vörösmarty művészete szeme előtt bontakozott ki, megérte a népieseknek irányát, csoda-e ha élete és működése mondává nőtt az utódok szemében?

Toldy (akkor még Schedel) Ferenc 1805-ben született Budán. Tízéves korában szülei Kecskemétre küldik „magyar szóra“, mert az egykorú Budán ezt a nyelvet nem gyakorolhatta. Már kora fiatalságában az orvostudományhoz vonzódik, s még nincs 17 éves, mikor első orvosi tárgyú műve megjelenik. A fiatal orvos több külföldi utazást tesz, hosszabb időt tölt Berlinben, majd Londonban. Elsősorban orvosi tanulmányokat végez, de fontosnak tartja a magyar nyelv fejlesztését, s Bugát Pállal Orvosi Szókönyvet ír, a latin kifejezések magyarosítása céljából. Sok túlzott van az új szavak között, néhány azonban nyelvünknek ma is élő kincse.

Toldy 23 éves korában hatalmas munkába kezd: megírja a magyar nemzeti irodalom történetét. A régi irodalom kincseinek fel-

kutatása és összegyűjtése maga is óriási feladat, hát még az anyag megbírálása és elrendezése! Az anyag összehordásában páratlan szorgalmát, az ítéletekben éleslátását bámuljuk. Már első művében helyesen állapította meg a régi magyar irodalom költőinek és íróinak értékét. A XVI. században Balassa és Tinódi, a XVII.-ben Zrínyi kiemelkedő költészetét méltó helyükre állítja. Megrajzolja a XVIII. század irodalmi iskoláit; a kortársak közül néhány költő több dícséretet nyer érdeménél. A hatalmas mű megalkotása szorgalom és ítélet kérdése volt, ekkor lép elő a szerző, mint szervező: olvasóközönséget kell szereznie a magyar írók művei számára! És Toldy ezt a feladatot is sikerrel oldja meg, első németnyelvű könyvét egymásután követik magyar művei, valamennyi úttörő munka. A magyar költészet kézikönyve és tankönyvei szemelvényeket adnak az olvasó kezébe az irodalmi tájékoztatás mellett. A magyar költészet története ma is élvezettel olvasható áttekintése a régi magyar irodalomnak.

Toldy Ferenc megteremtette a magyar irodalomtörténetet, elhárította az akadályokat a későbbi kutatók elől s így minden kutatásnak úttörője marad.

A magyar irodalomtörténet atyja, mint egy szaktudománynak megteremtője, elhomályosította az utókor előtt saját egyéniségét, azt a sokoldalú és lelkes férfiút, aki Fáy Andrássra emlékeztető buzgalommal életének

minden percében hazájáért munkálkodott. Toldy Kazinczy Ferencnek munkáját folytatta mint az egykorú irodalomnak bírálója. Irodalomtörténeti műveiben páratlan élelátásról tett tanúságot, de igen nagy érdemei vannak a kortársak műveinek megítélésében is. Ugyanaz a lelkesedés hatja át az értékes alkotások olvasásakor, mint Kazinczyt, de ítéleteiben határozottabb esztétikai felfogás nyilvánul meg. Vörösmarty költészetét az ő bírálatainak tükrében élvezzük igazán, s szégyenkezve hallgatjuk lelkes magasztalásait: ez a nemzedék még szent áhítattal közeledett a művészethez, az ő soraiból érezzük a verset olvasva: et hic dii sunt. Nem vezetni elfogultság, baráti érzés, mikor bírálatát írja: számára a magyar művészetnek ez a költészet a tetőfoka. Alaposan megvizsgálja, hogy a szépséget szerkezet, verselés, nyelv szempontjából újra meg újra élvezhesse, gyönyörűséget szerezve magának és olvasóinak. Csoda-e, ha lelke Vörösmarty költészetének fenségével, verseinek méltóságával és káprázatos nyelvével van tele, s annyira belemerül élvezetébe, hogy minden más, így Arany költészete is, csak másodrangú lehet előtte? Lapozzuk át Aesthetikai leveleit, s megérezzük, mit jelent Vörösmarty Toldynak, s minden olvasónak, aki az ő nyomán tanulja meg szépségeit ismerni.

Az Akadémián hatalmas tevékenységet fejt ki, mint szervező, előadó és szónok. Rendezi

és megnyitja az akadémiai könyvtárt. Előadást tart az Akadémia feladatairól, ebben mint kultúrpolitikus lép elénk. Rámutat arra, hogy legfontosabb a magyar nemzeti tudományok művelése. Itt és az 1836-ban Kisfaludy Károly baráti köréből megszervezett Kisfaludy Társaságban válik szónokká. Beszédei világosak, elsősorban az értelemhez szólnak. Toldy beszédeivel is a valóság világában jár. De oly férfiak felett mondott emlékbeszédet, kiknek tettei beszélnek, s így mesterévé vált feladatának. A beszéd kerete — kezdő és záró akkordja —, szól a szívhez és egy-egy mondat férfias meghatottságát tükrözteti.

Érzésvilágát lírai költeményei árulják el: az almanach-költészet termékei között meghatóan és kedvesen ringatják az olvasót a bidermeier édeskés hangulatába.

Toldy Ferenc sokoldalú tevékenységének szerény kötetünk csak csekély részét ismereti. Hiszen több mint 600 műve jelent meg nyomtatásban, fontos szerepet játszott az egyetem életében, mint tanár, dékán és rektor, a magyar orvostudományban, az írói jog megalkotásában stb.

Ha Toldynak 54 esztendő s irodalmi működésére feltekintünk, hatalmas hegyóriásnak látjuk, s most, hogy lábához értünk, szédítő magasságban emelkedik felettünk. Már kortársai tisztelettel és bámulattal adóztak hatalmas munkásságának. 1871-ben, írói aranyinnepén a Kisfaludy Társaság kezdeménye-

zésére országos ünneplésben volt része. A királyi kegy, írók, művészek, tudósok tiszteletadása mellett az ifjúsági önképzőkörök is kivették ebből részüket. Az ősz mestert arany íróttal ajándékozták meg tisztelői, s ő eddigi tetteihez híven, a jelképes ajándékkal folytatja munkáját. 1875-ben íróasztala mellől szólítja el a halál a nagy férfiút, ki már életében halhatatlanná vált.

*

Antológiánk első részében Toldy Ferenc összegyűjtött lírai költeményeit adjuk, dr. Kozocsa Sándor egy. magántanár úr gyűjtéséből, az ő bevezetésével és jegyzeteivel. A másodikban Toldy Ferenc sokoldalú személyiségének képét nyeri az olvasó, bemutatjuk mint irodalomtörténetírót, kritikust, a nemzeti tudományok apostolát és szónokot. A kiragadott szemelvények csak virágszájai a hatalmas alkotásnak, közlésük az egésznek megkedveltetését tartja céljának.

Lengyel Dénes,

az Önképzőkör vezetője.

*

Toldy Ferenc költőnek indult, de tudóssá lett. Ez gyakori jelenség az irodalomtudomány területén. Toldynál azonban a metamorfózisnak mélyebben fekvő okai voltak. Szépírói magatartásában több szerepet akart vállalni, mint egyszerű poétaságot. A nemzeti nyelv géniuszát kívánta szolgálni s erre tette föl

egész „literátori” munkásságát. Kazinczy arca lebegett előtte, amikor a műfordítói pályára szánja rá magát. *Isokratesz* parainezise (1822) és *Schiller* Haramjai (1824) jelzik ez indulást, sőt eredeti novellával (*Most vagy soha!*, 1824) is kísérletezik, majd 17 verse kerül a folyóiratok és almanachok hasábjaira. Toldy Ferenc lírikus éveinek irodalmi alkotásai egytől-egyig a nyelvújítás, a Kazinczy-rajongás jegyében fogantak. Neológnak nevezte magát, de merész újításaival csak azt érte el, hogy magára zúdította a közvélemény „balítéletét”. Különösen Schiller-fordításával csaptak föl a legmagasabbra az ellenszegülés hullámai. Elsősorban a délibábos Horvát Istvánnak a Tudományos Gyűjteményben megjelenő sorsszerű rendeltetésű bírálata józanítja ki, de mások is olyan kíméletlenül és annyira hevesen támadják, hogy még baráti kötelékei is meglazulnak, s egyre jobban azok, melyek Kazinczy mellett másik mesteréhez: Kisfaludy Károlyhoz fűzik. Az elhagyott Toldy keserű lelkiállapotában így fakadt ki egyik, Bajzához írt levelében: „Minden kedvem elveszett a litteratúrához, mivel velem az történik, ami senki mással nem; engem senki sem buzdít s mindenki úgy viseli magát irántam, mintha mintegy elnémítani akarna s ez könnyen meg is történhetik.” (1824.) Egy másik alkalommal pedig ezeket a jellemző sorokat írja Kazinczynak: „szépliteratúrában nem fogok többé saját nevem alatt dolgozni, hanem, ha

kevés üres óráimban tehetek még valamit e mezőn, a haza *Toldy* név alatt fogja azt venni. Ezt azért is teszem, hogy összemarcangolt nevem ezentúli dolgozásaim olvasásától a publikumot el ne rettentse. Én mosolyogva nézek vissza azon időre, midőn még azt hittem, hogy vocatiom van a lírára. Nem haladás-e már az is, ha átlátjuk, hogy mire *nem* vagyunk hivatva.“ Verseket azonban tovább irogat, sőt egyet még 1831-ben is napvilágra juttat: egy az 1822-es alkotmányosértésre írt ódát. Érdekes kérdés, hogy milyenek irodalomtörténet-írásunk megalapítójának ezek az ifjúkori versei? A korabeli stílkészlet formai feszesége és tartalmi dagálya jelentkezik ezekben. Kölcsey és Kazinczy reminiszcenciák, műfaji korlátok (ballada, románc), de már Kisfaludy Károly frazeológiája is feltűnik nála a magyaros, népies dalforma könnyedebb lejtésében. Kedveli a Berzsenyies-ízű klasszikus ódát is, de a tökéletességre törekvés kínos rángásaival bukdácsol benne. Azonban ne csodálkozzunk ezen. *Toldy Ferenc* nyolcéves korában még nem tudott magyarul beszélni s első fennmaradt vers- emléke már 1821-ből, 16 éves korából ismeretes. *Toldy Ferenc* alakja, irodalmi munkássága nemes és tökéletes példája annak, hogy az idegen származású és ajkú ‚magyar‘ hogyan vált lélekben és szellemen tökéletesen magyarrá.

Kozocsa Sándor.

TOLDY FERENC VERSEI

1.

STUART MÁRIA.

Mint egy Istenné ragyogál vitézlő
Skóciád- s Párizs fejedelmi székén;
A sötét tömlőc s a királyi bíbor

Dísz nyere Tőled.

A szabad Britek Szemirámja, fondor
Versenyos társad dicse fénytetőjén
Oly nagy, oly szép nem vala, mint Te a bús

Börtön ölében.

Hévbe jó lelkem Tereád tekintvén
S e fohász üt ki dagadó melyemből:
Rizzio érted hala! — halni mint ő

S Te: örök élet.

2.

SZENT-MIKLÓSSYHOZ.

Eljárt Kythére
Berkink húsében
Keresni dalost;
Oly édes, oly szép,
Oly bájú dalost,
Mint Téjosz hajd'i
Kecses énekésze:
Te éppen a kis
Chloe bíborszín
Ajkát dícsérted

Gyönyörű dalodban.
 Hallotta Kyprisz,
 S téjoszi lantod
 Egy mirtus-ággal
 Felékesítvén,
 Nektári csókit
 Hintette rád.

3.

MÍVÉSZ ESTDALA.

Az esthomály
 A földre száll.
 Mívész repül
 Szép Hivéhez,
 Keblén hevül,
 S kéjt éledez.
 Lenegd körül
 Boldog mívészt
 Örszellemem!
 S vezesd a kézt
 Míg kedvesem
 Én egyedül
 Ölelhetem;
 De ha nem ég
 A lányka már,
 Sötétedjék
 A csillag-ár.
 Ne lengd körül
 Szegény mívészt,
 Ki búban ül
 Ott egyedül
 S könnyüket ejt.
 Hol ingereit
 Szép Nesztinek
 Elsőszeren
 Áhítva nézte
 S csókkal tetézte.

4.

AZ ÉV UTOLSÓ ÉJFELEN.

Az óra süllyed,
 Melynek határán
 Egy mult s jövődő
 Csókolja egymást.
 Az óra kondul,
 S hangjával eltűnt
 Ismét egy év a gyors
 Idő fenéktelen
 Örvényibe.

Ezen határon
 Megrendül a szív,
 Sok kéjt le látván
 Örökre tűnve
 Az örvény mélyibe,
 Mely elsimultan
 Karjától egyszer,
 Vissza kerülni nem tud,
 S mélyebbre mindég
 S mélyebbre süllyed
 Míg a sötétlő
 Üregben elborult.
 Kondult az óra,
 S sok szép remény
 Mint a torony-hang
 Szétlebbene!

Boldog, ki percét
 Elébb ragadta meg
 Mint az mosolygva
 El-elröpült előle,
 Mert vissza nem tér
 Kimért utából.
 Amely virágot
 Hervadni hagytaál
 Nem fogsz szagánál
 Gyönyörögni.

A hang, az illat
 Visszahozhatatlan: —
 Terjengni látom
 Karjaid a perc után,
 Melyet le hagytál
 Omolni, ember!
 Későn, hiába.
 A nap golyója
 Millióknak óta
 Ömlesztzi ránk
 Langyos sugárit,
 Kifogyhatatlan.
 De mely kegyes sugár
 Tegnap hevített
 Szét lenge már;
 S ki tudja, más reg
 Ha meglel-e még
 Az új auróra:
 Ily végtelen folyam
 Az évek anyja,
 Az ősz idő;
 De amely csepp lecsordult
 Vissza nem tud kerülni.

Amely reményt nem
 E pillanatra kötsz,
 Fel nem fog az virulni.
 Előtted áll a
 Fedett Jövendő:
 Fantáziád
 Mosolygó rózsafüzért
 Lát homlokán,
 Arcája bájkegy,
 Kéjt int tűz pillanatja;
 Te elragadtatol,
 S hittel reménylve célodat
 Csak a jövendón édelepsz:
 Jelenné léssen az most,
 S a rózsabájú hölgy helyett —
 Egy zord esontváz tompán kacajg
 felédbe

S megfagy velőd belé.

A bús jövődöt
 Hagyd a jelennek
 Méhében érni;
 Ehhez simuljon
 Minden kívánatod,
 Hogy amikor
 Az est köszönt be
 S vég-esillag int,
 Jó vándor! nyugovó kebelled
 Mehess alunni.

5.

ÉBREDES.

Mi tündér szózat ez?
 Felém mely lengedez?
 Az ő jól ismert szava ez,
 Mely itt körültem lengedez! —
 Ne zengj, te szózat, itt alant!
 Kerüld szegény boldogtalant.
 Miért felkötni azt a bút,
 Az édes kedves szomorút?
 Ha többé nem derülhet fel
 Volt mennyem, annyi szépivel!

6.

A REMÉNYLŐ.

A túl rév remény-bíborban
 Tündökölve, mosolyog;
 Néz az ifjú, s mély szomorban
 Itt a parton tébolyog.
 Jönne, jönne sajka bár!
 Szíve bús, ő várva vár:

Mert a tenger túl vidéke
 Szébb virágokat nevel.

S ő honát felváltni ége
 A szebb táj istenivel.
 Nem jön sajka; jönne bár!
 Szíve bús, ő várva vár.

Kél a reggel, a heves dél,
 Keble vére buzgva ég;
 Minden habot sajkának vél —
 Ifjú! sajkád nem jön még.
 Itt az este, itt az éj,
 S még melyét nem lakja kéj.

Így ő, míg nem életének
 Bús tavasza télre dült,
 Lángjai míg nem szűnének:
 De itt élte is kihült.
 Mely reményt oly hön nevelt:
 Béke virágja, sírján kelt.

Eljut-é e szív, amíglen
 Éltem napja ifjan két
 Azon sóhajtott réviglen,
 Hol mosolygva int a cél?
 S melynek ciprus-árnyiban
 Nem hamvad boldogtalan?

7.

A SZEGÉNY PAR.

(Román.)

„Jőj leányka, csónakom kész,
 Nincs mit félni: távol a vész,
 Csendes a tó, kék az ég —
 Od át leszünk estve még.“

«Kedves! kék bár mostan az ég,
 Ki tudhatja — estve nincs még!
 Bennem bú és gond vagyon —
 Félek, félek én nagyon.»

„Ilyen hamar a természet
 Fel nem túrja az egészet:
 Messze még a zivatar —
 Szökj sajkámba, szökj hamar.“

«Kedves! kisded ez a csónak,
 Ne eresszed csalfa tónak.
 Védje, vitorlája nincs —
 Ne híj, ne híj, drága kincs.»

„Ne félj; ne félj: bátor vagyok,
 Mert előttem Isten ragyog:
 Biztos útra serkent ő —
 Ez a boldog jövőendő.“

«Szót fogadok noha félve,
 S véled megyek, néked élve!»
 Partról szálltak szegények —
 Ámde át nem jövének.

Gyenge csónak! vihar talált,
 Olesón adja sors a halált.
 Szép és jámbor volt e pár —
 Remény, remény, csapodár!

8.

SZEPESVÁR.

Némulok s egy hév könnyü csillong arcomon.
 [Elhúnyt

Nagy s hős nemzetség törzshelye, széke,

Elhúnyt ez! Honom ah rendül — te azonban
 [Szepes! —

[kipusztulsz —

S veszni eredt az erő, s véle a nemzeti lét.
 Vajmi szerencsés vagy, szép rom! nincs érzeted,
 [élted:

Nyugtos felségben állva tekintesz alá.

ALOMKÉP.

1823.

Mint harmatot felszívó nap, derengél
 Hajdan felém, lecsókolván könnyim,
 Rajtom Derengőn boldogan merengél
 S buzogva hallád buzgó énekim. —
 Most esküt eskél, melynek érc bilincse
 Erosz vidám játékot messze intse.

Bocsáss tehát, Heléne, bús dalomnak
 Midőn szerényen lengedez feléd.
 A tér világ nem enyh a fájdalomnak,
 Fel nem deríti a szív éjjelét.
 Miként szerelmünk, e dal is csak álom —
 De melyben éltünk szép álmát találom.

Auróra jött fel sugárzó bíborral,
 És égi ihlet lepte érzetem.
 Mit rég! világom nem telt ily vidorral,
 Mi rég! először vidul képzetem.
 Imígy derenge szép korom szerelme,
 S utána keblem minden gerjedelme.

Majd rózsza tűnik a néző szemébe:
 Bimbója zártan rejti titkait.
 Az ifjú ilyen, amidőn szívébe
 Villantja Ámor édes kínjait.
 Magamban így rejteztem én szerényen,
 Túl élve minden földi élelményen.

A nap kel ürén a kék boltozatnak,
 Felé nyilong a rózsza lángmelye;
 Belőle édes illatok fakadnak,
 S gyöngédeden mosolyg szűz kebele.
 Imily valék, midőn neked, Heléne,
 Fejlett-ki szívem minden érzeménye.

A nap te voltál, melynek szent hevénél
 Langyulva én — rózsához még hason —
 Felébredsztem, mint az ég tüzenél
 Az élet ébred ifjú tavaszon.
 De hajh! mulandó a kelet búbája,
 S a rózsza fonnyad tél rohanva rája.

Vihar vonul a napvilág elébe,
 Rózsába többé éltet nem lehel!
 Így lépik szíveink esked közébe,
 S elhervad a nem ihletett kebel.
 Miként az álom könnyű szárnyon illant,
 Végpusztulás az ébredőbe villant.

De míg figyeled hangjait dalomnak,
 Egész vadonná éltem nem lehet:
 Azért bocsáss a csendes fájdalomnak,
 Ha édelegni multjában szeret;
 Azért bocsáss a hívnek, szép Heléne,
 Midőn feléd leng dalja s képzeménye.

10.

A FÉRFI.

Az ifjú kornak lobbadozó heve,
 Habzó szerelme, kín-tele kényei,
 Kevély irányú álmadási
 Dicsre lihegve törő kebelben,

Meghülve szüntek. Bú s komoly aggodály
 Megedzve mellét, nem hiú álmakat
 Vadász, enyelgni elfelejtget:
 S szíve megint az egész világé.

A köz szerencse kedvese nékie,
 Nemes tökélség tette ragadja-el
 Nem szok habozni, hol mívelni
 Kelletik emberiség javáért.

E fenn nemesség díja gyanánt veszi
 Sorsától hölgyét és deli gyermekét.
 Nyugvást kihal, nem kérve-várva
 Halhatatlan haza fény jutalmát.

11.

HAZÁMHOZ A TÁVOLBÓL.

Te langy ég, ifjú napjaim hazája,
 Fogadd e dalt a távol honfitul!
 Midőn neved szent hangja hat reája,
 Feszült kebelled hön feléd simul.
 Minden kívüled nékem árny-alak;
 Csak téged, szép hazám, óhajtalak.

Betérve független téridbe, Drága!
 Kényén röpül megint a hív kebel;
 Tisztán kél a hon-szerelem virága:
 Reája ott rokon szellő lehel.
 S bár rózsá-láncon tart egy szép alak;
 Hazám, hazám! téged sóhajtalak.

Szickláid közt a szív érzésre dobban,
 S Hunyadnak árnyai lengenek körül.
 Hideg valóbul a lélek kilobban,
 S a multnak képin szerteszét röpül.
 Feléje száll minden nagy hős-alak,
 S újulva tűn fel annyi büszke lak.

Búsan fuvall az esti szellet ottan,
 Hol Attilának sziklavára kel!
 Örök álomba fekszik hamvadottan
 Lászlónk, az édes! vértelt fűrtivel.
 Miót' e rózsád hervadott, ó hon!
 Rövid szerencse díszlett e fokon.

A régi nagyság e gyászod vidékin,
 Hol a magyar honában hontalan;
 Elmerült jobb százak düledékin

Andalgni szép a szív fájdalmiban.
 Kebledbe vágyom, elbúsult alak!
 Végy fel hazám! téged sóhajtalak.

12.

A SZÖLÖMÍVELŐK.

Ballada.

„Isten velünk, hív jobbágyim!
 „Várjatok-meg ebédvel,
 „Mátyás ma vendégetek lesz
 „Több ifjú vitézivel.
 Így köszönte kegyelmesen
 Barátságos-felségesen
 Böröczre a nagy Király,
 Amint udvarába száll.

S míg a háznép serénykedett
 Szolgálhatni Fejdelmét,
 S neki lángzó hű szívének
 Kimutatni szerelmét:
 Ez vitézivel kijára
 A vidéknek látására;
 S „adj Isten jó aratást“
 Monda nemes-óhajtvást.

És örül vala magában
 Látván a dús kelleteret;
 S hogy sokszorta hajt ki a mag,
 Melyet a munkás vetett.
 Ily Fejdelem ne hamvadjon!
 Hogy állandó példát adjon,
 Mint kell népét szívelni,
 S annak javát kedvelni.

A nap dél-pontjára hágott,
 Amikorra a Király,
 Készen várva már az ebéd,
 A hús völgybe le-leszáll;

Mondván édes örömében
 Bízva deli reményében:
 „Ha mindenütt így vagyon;
 „Áldás van a Magyaron.

Ebéd felett nyájas arccal
 Böröczet megkérdeztén:
 „Kormányát miként eléglik“?
 Néki ezen válasz lén:
 „Urunk, Felség! hogy kegyelmed
 „Pórra pazarlod s figyelmed,
 „Sebhedt szívvel vehetjük,
 „Mert Királyunk szeretjük.

A hűséggel a nyiltság így
 Szakadatlan együtt jár;
 Szól a hív, de tűr is, ha kell:
 Rejtékeny a csapodár.
 Mátyás a valót szerette
 S azt gyakran kikérdette
 Népiből, s hol bizottság,
 Ott vagyon az igazság.

„Országomban szabad a szó,
 „A tettnek van törvénye,
 „Rab Nemzet Királya lenni
 „Hunyadinak nem kénye.
 Ezt mondá a nagy Magyar-faj,
 S rája így zeng az öröm-zaj:
 „Isten tartsa Királyunk,
 „Mivel nyiltan szólhatunk.

S míg az arany bilikom most
 Kézről kézre eljutott,
 S a vendégek ajkairól
 Király-áldás harsogott:
 A réten a fürge mének
 Benne mint egy részt vevének:
 E vígságnak ünnepén
 Hégyes füllel figyelvén.

Köztük a Király tűz-peje
 Felségesen álldogált,
 Büszke nyakán dús sörénye
 Hullámként lefolydogált:
     Csákó lévén apja néki,
     Szittyá magnak ivadéki,
     Hat országban nem volt ló
     Mátyáséhoz fogható.

A Király apródja által
 Lovaglást rendeltete —
 S a paripák gazdag fényben
 Allnak már megnyergelve.
     Mátyás a barnára villant.
     S köröskörül intve pillant.
     Böröcz nyargal mellette
     Mert szívét nem rejtette.

Hogy az erdő hátra maradt,
 Egy szép völgybe jövének,
 Melynek belső hegyoldalán
 Termény szőlők fekvének.
     Fenn a szirtről Hollóvára
     Néz le a völgy áldására:
     Ott fenn baglyok huhognak —
     Itt lágy szellők suhognak.

Ezen gyönyörű vidéken
 A király megállapodt,
 Körülnézve, mint fáradnak
 A jobbágyok itt-amott.
     S látván a szorgalmas népen
     A hó veríték miképen
     Csurog a hév homlokrul,
     Lelke egy szép tetre gyúl.

Néz; leszáll a büszke ménről,
 S legott egy szőlőbe lép:
 Csodálkozva egybevonult
 A dolgozó serény nép;

S elnémult a fürge ének,
 Hogy a nagy urak jövének,
 Es a kies vincér lyány
 Megvonult elpirulván.

„Mért fel-hagyni a dologgal,
 „Jámborok ha vendég jó?
 Mért megszűnni a dalokkal?
 Jőj elő kis éneklő.

Mond a király somolyogván,
 S a leánykát kézen fogván,
 Ásót kívánt adatni,
 S az éneket folytatni.

S egyéb szorgos művelőként
 A földet felbontotta —
 Hol egykor sok magyar bajnok
 Nemes vérért ontotta! —
 Az udvariak pirulva
 Őt követni megszorulva
 Követték — de ám legott
 Kiki heven izzadott.

Akkoron is voltak immár
 Kényes finnyás magyarok,
 Kemény vassal villongani
 Meg-nem-szokott lágy karok.
 S ősi virtusok helyére
 Idegen czikornya tére —
 Magyar? szép hon lén neked:
 Mért hagyál el teleked?

Látva őket a nagy Munkás
 Felmenteni dologtól,
 S mosolyogva önmagában,
 Komoly szemmel imigy szól:
 „Illy fáradság szerzeménye,
 „Mit gyakran egy óra kénye
 „Feláldoztat veletek!“
 Ifjak! emlékezzetek.

13.

A KEGYESHEZ.

Mint a királyi nap déli fénylete,
 Imigy tünél-fel hajdan egemre, Szép!
 De csillagink üldözve egymást
 Távol esél ölelő karomból.
 Azóta két év múla fejem felett,
 Esdő sóhajtás, gyöngge szerelmi köny
 Nélkül: az élet fordulását
 Nézve közel — kiürült kebellem.

Ah mily egészen más az az élet, ha
 Megváltan attól, a kit imádsz vala,
 Szép álmaidból ébredszve
 Népsz szigorú szemei közébe.

Eltűnik akkor a gyönyörű lepel
 Mellyel himezve volt a komor való:
 A nagy világ megjátszva szived,

Megmosolyog — s te buzogni szünöl.
 Későn haj! enyhült végzetem érkeze,
 Leszállasz ismét, égi nemes Leány!
 Rendülhetetlen bizodalمام,
 Bár a kebel tüze hamvadott már.

Te nékem úgy vagy: mint ama szép világ,
 Mely a homályba hú kalauz gyanánt
 Vezére a fáradt utasnak.
 Am de hevíttni — hevíttni gyöngge.

14.

KATONA-DAL.

E világon hölgy és bor
 Örvendeztet mindenkor:
 Bölcs az, aki vélők él.
 Mikor lyányka csókot ad,
 S főmben a bor lelke kél.

A mi sorsunk, mint a hab,
 Egy veszélyből másba kap,
 Kedvel s ismét porba vet:
 Mást ölel a katona,
 Ha egy lányra ráuna,
 Veszteg soha nem lehet.

15.

AZ ELHAGYOTT.

Alkonyat csendes tünetén, gyakorta
 Arra andalgok, hol a gyászfenyűk közt
 Ifjú sírjokban kegyesen a hosszú
 Álmat alusszák.

A szomor cyprus konyuló harasztja
 Hajladoz rájok zokogó barátként,
 Lombjait festvén a leáldozó nap
 Pompa tünése.

Ők, ah ők e bájt odalent nem érzik,
 Tőlök e szép fény örökös búcsút vőn:
 Támad és elszáll, de le nem hat a föld
 Jég kebelébe.

Itt e szent téren kesereg barátok
 Hő sóhajtásban, szomorú dalában;
 S vágyva hozzátok, deli frigyetekbe,
 Ő is halált kér.

Am de síromnál ki sohajtna, nincsen!
 Nincs, ki emlékem könnyes arccal ülné:
 Lenn vagyon forrón szeretett barátom,
 'S ifju Szerelmem.

Sírban a naphőt poraim nem érzik,
 Sem Zephyr gyöngén beható nyögésit:
 Am de híveimnek szerető panasszit
 Érzeni fognám!

16.

EGY LEÁNYKA' EMLÉKKÖNVÉBE.

Leányka szép, leányka jó,
 Kihez sehol nincs hasonló!
 Fogadd-be könyvecskédbe itt
 Barátod egyikét verseit.

Selymet képeznek fürteid,
 Eget mosolygnak szemeid;
 Nincs termetedben egy hiány,
 Szived nemes, jó, drága lyány!
 Előtted nyíl az ifjú rózsapálya,
 És kebled ösztönit sokkép kínálja,
 Százféle kényre, kedvre hív
 A sok neked meghódult szív.
 De, oh nem tiszta minden tűz,
 Mely érted gyúlad, kedves szűz!
 Sok vész lesi az ifju életet,
 Azért őrizd ártatlan melledet —
 S emlékezz, majdha más öröme int,
 Hogy ennyi közt, egy Hív reád tekint,
 Ki, bár titkolja érzetét,
 Neked szentelte életét.

17.

MDCCCXXIII.

Mikorra szünsz-meg, végtire, sors, mikor
 A bús magyarra szórni gyötrelmeid?

Mikor leszen ment harpyáktól,
 Ah mikor ér valahára partra?

Oly lét találta e gyönyörű nemet,
 Hogy harcírívaj közt folyva le évei,
 Ingott gyakortan a magas tölgy
 A dörögő viharok dühében;

De egy jó isten végre megőrizé
 A végveszélynek bús ijedelmitől;
 Nyugalmat óhajt, éltet — s nincs más
 Aegisze, mint haza — hív szerelme!

Nem lepke érzés, nem hiu mámor ez,
 Van mért szeresse a' magyar a hazát:
 Minden nyomon, bátor hová néz,
 Ósei, hősei ott nyugosznak.

Nincs egy arasznyi föld hona' térein
 Mellyen magyar vér nem folya ekkorig:
 Ez ihelti Tokaj tüzében,
 Ez foly erében Budánk borából.

Azért kevély ő, hogy magyarok fia;
 Azért hazája kedvese mindene,
 Kivüle néki nincs szerelme,
 Élete nincs s ragyogásra kedve.

PRÓZAI MŰVEIBŐL

A REGÉNY KEZDETE MAGYARORSZÁGBAN.*

A *regény* kezdete Magyarországon. Euryalus és Lucretia. Ponciánus históriája. Szép Magyellóna. Salamon és Markalf.

A középkori nagy mondakörökből kölcsönzött regés költemények tárgyalása után már most a *regény* történetéhez megyünk által a tizenhatodik században. Nálunk a regény ugyanazon fejleményi stádiumokon ment keresztül, melyeket annak világtörténeti kiképződése mutat fel. Eltekintve t. i. a görögök és rómaiak kisebb-nagyobb szerelmes beszélyeik és regényeiktől, mik a keresztyén középkorra úgy sem hatottak által, vagy csak igen későn; a középkori regény az északi francia regényes eposzból csírázott elé, mely eleinte szigorúbb költői formákat mutatott és versekben szólott, és csak utóbb, prózába feloldva, s mindinkább a mindennapi élet tárgyait, s ezekkel ennek formáit is felvevén, keletkezett belőle amaz úgynevezett regény. Nálunk is a

* A magyar költészet története, Bpest, 1867², 129. l.

verselt regényes beszélyt láttuk először feltűnni és csak nagysokára következett egy pár prózai regény. Mert eleinte nemcsak a Boccaccio novellái, de a valóságos regények is versekben dolgoztattak, milyek a már megismertetett Fortunatus, s az Aeneas Sylvius híres regénye, Euryalus és Lucretia. Csak e század nyolcadik tizedében kísérelték meg nálunk a szépirodalmi prózát, s ide a Ponciánus históriája, Szép Magyellóna és Salamon és Markalf tréfabeszédei tartoznak. Mely érdekes darabokkal fogunk már ma megismerkedni.

Első helyen említettem „*Euryalus és Lucretia* szép históriáját“ öt részben, egy *pataki névtelentől*, 1577-ből. — Eredeti szerzője annak Aeneas Sylvius Piccolomini, egykor Zsigmond császár titoknoka, s utóbb II. Pius néven római pápa, ki abban a császári kancellárnak, Schlick Gáspárnak, egy sienai nemes nővel volt szerelmét dolgozta fel. A hős, ki itt Euryalus nevet visel, a császárral Sienába jövéen, látja Lucretiát, egy idős férfiú húszéves, szép nejét, iránta lángoló szerelemre gyúl s benne is ily lángot gerjeszt. Mégis a nő Euryalus leveleire éleinte visszautasítólag, de végre engedőleg felelvén, kijátszásával az őt őriző argusi szemeknek, s párszor a férje meglepéseit is lélekjelenléte által elfordítva, elfogadja Euryalus titkos látogatásait, míg végre a császár Siénát elhagyván s Euryalus őt követvén, Lucretia sóvár szerelmének áldozata lesz. Ez a történet rövid vázлата, mely többféle nehézségek,

szövevények, s egy pár epizóddal van ugyan kibővítve, de mely utóbbiak nincsenek benső szükségességgel a regény fő eseményeivel összeforrasztva, jeléül annak, hogy a szerző magában a mesében szorosán a valódi történetet követte, melyből semmit elhagyni, ahhoz semmit hozzátenni nem akart; de belső becsét, s a regény világirodalmi fejlődése iránybani epochális jelentességét a lelki állapotok és pszichológiai változások festése teszi, mely eladdig a regényben meg sem pendített. S éppen abban van érdeme a magyar névtelen dolgozónak is, hogy költői kebelrel fogta fel s érezte által mindezen szép motívumokat, hogy korának ilyesekben még nem hajlékony nyelvén az égető érzéki szerelem küzdései, habozásai s élményeinek hangot és kifejezést adni tudott. Egyébiránt a magyar szerző a kor didaktikai irányát követve, a munkát egy rövid elmélkedéssel a vak szerelem veszedelmes voltáról kezdi meg, s egy hosszabbal rekeszti be, melyben az ily veszedelmes szenvedélyt s az ellene alkalmazható gyógyszereket írja le, s ezekkel a regényre erkölcsies bélyeget nyom. S ezért is valóban okunk van csodálni, hogy tizenhatodik századi regényes irodalmunk e legszebb darabja, tudtomra legalább, csak két kiadást ért (a kolozsvári 1592-ki kiadás, utánnyomata már egy elsőbb kiadásnak, melynek Szabó Károly úr ajándékából címlap nélküli csonka példányát bírom), míg az Aeneas Sylvius munkája Európa minden népeit bejárta,

s úgy deák, mint spanyol és olasz, francia és német, angol és dán nyelven sokféle kidolgozatokban elterjedett: sőt nálunk is már rég ismeretes volt, mire az eredetinek egy, Mátyás király korában itt készült deák másolata is látszik mutatni, mely a saját könyvtáramat díszesítő Béli-kódexben találhatik.

Attérünk az első magyar prózai regényhez: *Ponciánus históriájához*. Hú fordítása ez ama híres novella-koszorúnak a *hét bölcs mesterről*, mely egy római császárfiának élete rámájába foglalva, az irodalomtörténeti újabb vizsgálatok eredményei szerint egész Indiáig visszavihető, honnan az már a tizedik század előtt az arabokhoz vándorolt át, utóbb a perzsákhoz, törökökhöz; de az európai nyugattal azt egy régi zsidó átdolgozás közvetítette, s innen, a rámának megtartásával, de a személyek nevei, hazája sokféle elváltoztatása, s az egyes beszéleknek másokkal felcserélése mellett, mint a középkor egyéb népkönyvei, görög, deák, francia, német, belga, olasz stb. prózai és verses átdolgozások és fordítások keletkeztek, egy rövidebb pedig a Gestákba is átment, míg az hazánkba is megtalálta beütését. Itt azt egy névtelen valamelyik német szerkezetből fordította, Eber Balázs bécsi nyomdász pedig gróf Eck győri főkapitánynak 1573. azon alkalommal ajánlotta, midőn az Enyingi Ferenc özvegyét nőül vette. Az érdekes mese ez: Ponciánus római császár fiát Diocletianust hét bölcsnek adta át oktatás

végezt, s midőn másod hitvesétől nem látna gyermeket, udvarához visszahívta. A bölcsész lett ifjú a csillagok által megintetett, hogy atyjánál életveszély fenyegeti, hacsak hét napig tökéletes szótlanságot nem tart. És csakugyan fiatal mostohája iránta tilos szerelemre gerjedvén, midőn a fiú neki nem akarna kedvezni, bevádolja atyjánál, mintha őt el akarta volna csábítani, ő pedig ellentállván, őt meg szándékozott volna gyilkolni, amiért Diocletianus halálát kívánja. Ponciánus, kivégeztetését elrendelvén, a császárfi egyik bölcs mestere leveszi atyját kegyetlen szándékaról egy példázó elbeszéléssel, mely hatását a császárné egy szinte példázó elbeszéléssel lerontván, az ifjú másodnap ismét halálra vitetik; ekkor a másik bölcs hasonló módon haladékat nyer, mire a császárné ismét megintatván férjét, következik a harmadik, negyedik és így tovább a hetedik kísérletig mindkét részről; amikor ama hét nap elmúlván Diocletian megszólamlík, a történt dolgot atyjának, úgy mint volt, elbeszéli: és ez hitvesét végeztetvén ki, fiát székébe ülteti. A magyar Ponciánus *első kísérlete irodalmunkban a szépirodalmi prózának*, s nemcsak mint ilyen valóságos időszaki jelenet, hanem szépségével is a nevezetes régi magyar prózaművek közé tartozik, egyszersmint tanúsága azon küzdelemnek, mellyel prózánk a bibliai stílből kivetkőzni igyekezett. Az említett bécsi kiadás, melynek tudtomra egyetlen példánya

a Nemz. Múzeum könyvtárában őriztetik, egyszersmint nyomtatási tekintetben érdekes, mert német betűkkel nyomtatott. Ezenkívül még öt utánnyomatot tudunk, négy löcseit 1633, 1653, 1676, 1679-ből, s egy pozsonyit a mult századból évjegy nélkül.

Más kísérlete egy prózai regénynek *Szép Magyellóna* históriája volt. Ezen, a Károly mondakörhöz tartozó, s a középkorban általános kedvelt regényes történet Franciaországból származik, s már a tizenkettedik században iratott le, mégpedig versekben; a tizenötödik században provenci nyelvből francia prózába fordítottatott le; innen átvándorolt Spanyolországba, Németalföldre, végre Németországba is, hol azt Warbeck Vida fordítván 1535, innen származott át hozzánk is Tessényi Vencel által, ki azt magyar prózában adta. Az eredeti kiadás rég eltűnt nyom nélkül; a legrégibb, melyet ismerek, Lőcsén, 1676. jelent meg (akad. és marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban).

Egy harmadik nemét az európai regényirodalomnak nálunk a híres *Salamon és Markalf* című népkönyv képviseli, mely ott a vallásos regényektől a furcsákhoz (komikumokhoz) képezte az átmenetelt, s hozzánk szinte ez időtájban plántáltatott által. Úgy látszik, hogy kiindulási pontjául Salamon Példabeszédei 30. és 31. fejezetei szolgáltak, eredete pedig szinte keletre visszavihető. Annyi bizonyos, hogy e népregény már jókorán a keresztyén

középkorban és pedig deák, némelyek szerint még elébb ófrancia nyelven eredett, melyből egy angolszász fordítás is hozatik fel; továbbá hogy a tizenötödik század közepén nyerte, szinte deák nyelven, most ismeretes formáját; hogy már ekkor nálunk is ismeretes volt, mint azt annak egy töredéke a magam birtokában levő Béldi-kódexben mutatja, hogy kevéssel utóbb belga s majd német nyelven is megjelent, melyből dán, svéd, lengyel fordítások keletkeztek; később egy olasz szerkezet, mely viszont spanyolra és németre tétetett át. Hozánk azt ama deák-német szerkezet után ültette át egy névtelen, Bod szerint Bornemissza Péter, az én véleményem szerint inkább Heltai Gáspár, vagy ennek valamely erdélyi társa. Az 1577-i Heltai-féle kiadást rövid időn Kolozsvárt még kettő, s 1591-ben Monyorókeréken Manlius Jánosé követte, ki Heltainak több munkáját és kiadásait nagy kedvvel utánnyomatta. E regényben Salamon úgy jelenik meg, mint a céhbeli tudós bölcsek képviselője, Markalf pedig, egy idomtalan aljas paraszt, mint az alnép természetes, egyszerű és életrevaló bölcseségének hordozója, mely a nép közmondásai s többnyire durva és mosdatlan tréfabeszédeiben rejlik. Markalf itt addig felesel a bölcs királlyal, példabeszédei s erkölcsi mondásai fonákját hímezetlen népies mondatokkal kimutatván, ravasz tréfás tetteivel addig fárasztja, míg meggyőzi őt afelől, hogy királyi hatalmával sem bír

rajta kifogni, s jobbnak tartja őt örök el-tartással elnémítani, hogyses vagy folytatni a győzelmet nem ígérő harcot, vagy erőszak-kal rázni le a kamaszt, kinek tréfáiban végre is sok igazság, s mindenestre egészséges, életerős csíra van. Ily formát keresett a hatalmaskodó erőszak irányában a mez-telen igazság a középkor egy más intézvényé-ben, a vígmesterek vagy udvari bolondoké-ban, s ez a Markalf ennek mintegy irodalmi nyilatkozványa. És csakugyan, valamint a külföldön, úgy nálunk is e népkönyv mint köz-kedvességű munka soká tartotta fenn magát úgy, hogy csak a tizenyolcadik századból is öt kiadást ismerünk, sőt egy budait 1808-ból is, ámbár az ily cikkek, ritkán találván beutat a gyűjteményekbe, nagyobbrészt nyom nélkül elnyűvödtek a köznép kezein. A mi figyel-münket mégis az, nemcsak mint érdekes jele a maga korának, de annálfogva is nagy mér-tékben érdemli, mert ez a Salamon és Markalf, régi alakjában, első visszhangja a népi beszéd-nek, s mint ilyen, prózánk és nyelvünk bizo-nyos formái történetéhez emlékezetes adalék.

Berekesztvén ezekkel régibb regényes köl-tészetünk szemléjét, mely nevezetes módon tünteti fel a tizenhatodik század szolidaritását az európai középkori népies irodalommal, s mely azt engedi sejtetnünk, hogy ezen, a tudó-sok által szinte a mult század végeig előkelő s elég rövidlátó lenézéssel megvetett irodal-munknak újabb gyűjtőink csak egy részét

mentették meg a vég feledéktől; nem lehet nem sajnálnunk, mikép a következő tizenhetedik században a költészet a nép emberei köréből szinte kirekesztőleg a tudósokéba és előkelőkébe ment által, kiknek kezeikben a regényes szépirodalom elfonnyadt, s helyébe egy, a nép kedélyétől idegen, száraz erkölcsi s mitológiai tudós irány terjedett el: minélfogva a szép kezdet folytatás és önálló művelés nélkül maradván, népünk fogékonysága a tiszta-emberi, s a költői öltözékben fellépő jó iránt is elégséges táplálat nélkül maradt. E jelenet, t. i. a népies költészet hanyatlása és kiveszése okait akkor fogjuk vizsgálni, midőn majd a tizenhetedik század költészetével foglalkodunk. Legközelebb a szorosan történeti költészet ismertetésével megyünk a tárgyalás alatt levő korszak folytatásához által.

AESTHETIKAI LEVELEK VÖRÖSMARTY EPICUS MUNKÁIRÓL.

Toldy Ferenc: Összegyűjtött munkái. VIII. 129. 1.

Huszonhetedik levél.

CSERHALOM.

Most költőnk noha kised, de legtökéleteseb, literatúránknak pedig egyik legklasszikusabb mívére térünk: melyben a legcsiklandósb orrú kritikus is csak bájillatokba ütközik, s mely felett a legszorosabb vizsgáló csak önkomiaszt lehet.

Nézzük át a történetet. Ozúl, a kúnok fejedelme, Moldvából berohan Erdélybe, s onnan pusztítgatva a Tiszáig nyomul elé. Erneyei, a király agg tanácsnoka, haza siet várába, melyet dúltan lel s kifosztva legnagyobb kincsétől, Etelka leányától. Elkeseredve száguld a bús atya s hazafi Fejérvárra királyát a történőkről értesíteni; ki azonnal felülteti vezereit s az ellenség felé tart. A kúnok azalatt Cserhalom hegyén tanyázva vigadnak, csak Árboc ifjú vitéz őrzi aggódva sátorában szép rabját, Etelkét. Ifjak jönnek ennek szépségét csodálni, s magasztalásaik által annyira felindítják Árbocot, hogy viadal támadna a bajnokok közt, ha a fejedelem nem jó, ki őket elválasztja. Jó Salamon király, Géza s László vezérekkel, velök Erneyei és Bátor. A kúnok felriadnak. Csata: Salamon, osztályával, a legmeredekebb úton tör fel a hegyre; Géza másfelől biztosabb ösvényen, László közepett küzd. Kemény vérengzés után László elejti Ozúlt, a király a tetőt víja ki, a szaladókat öldösik és szélesztik Géza és Bátor. Árboc látván nemzete romlását, rabjáért üget, azt lovára felragadja s vele megfutamlik, de László eléri, s őt megölvén, a megmentett leányt atyjának visszaadja. A csendesedő téren a három fejedelmi vezér összejő, s a sereggel hálát zeng az Istennek.

Te, barátom, ki történeteinket ismered, látod mily barátságos karöltésben halad itt a históriával a poézis, s mily ügyesen fejt ki köl-

tőnk amabból a legszebb epizódot. A leányt, kit László megmentett, s kiről csak azt tudjuk, hogy formája s viselete nemes születésre mutatott, ő Erneyi leányává tette, hogy karakterét motiválhassa, s interesszenket többfelől ingerelje. Ezenkívül a leánykát *okbeli kapcsolatba* is hozta az egészszel, Erneyi fájdalmát közönséges fájdalom reprezentánsává tette — s ez az epizódnak motívuma. A figyelem fel nincs osztva, mert az epizód a fő akcióval szakadatlan összefüggésben van; t. i. ezt annál buzgóbb részvétellel kísérjük, minél szorosabban függ ennek kimenetelétől Etelka sorsa is; s ennek jórafordulása tükrözi végre a kivítt diadal boldog következéseit. S ez a költeménynek morálja.

Ámbár a cserhalmi győzelem a magyar hőstettek évkönyveiben fog ragyogni mindég, így magában erős képhez ad ugyan tárgyat, de mely egyszínűségével fásasztana. De epizódja által Vörösmarty mindeneken a romantikának lelkét hagyhatá elömleni, s fantáziájának szabad mezőt nyitván, hol megragad nagy erővel, hol ismét bájol és olvaszt. Ez által lehetett csak a karakterekbe többoldalúságot, az érzeményekbe lágyságot hozni, s így a véres világot rózsacsillámmal enyhíteni. Csak így a kúnok iránt poétai interesszét gerjeszteni, a magyarokon lovagi színt elönteni, s oly csodaszépségű poézist ily tartalmú költeményben munkáltatni.

Vizsgáld végig: mint arányzik minden akció, minden kép, minden szó a közönséges cél felé, s mint elégít ki minden várakozást; mint méríti ki eszközeit, de mint gazdálkodik is velök; mint rendeli el részeit, hogy mindenik ott s azon kapcsolatban hasson, mint a fő siker kívánja: meg fogod vallani, hogy tökéletesb egységet, dagálytalanabb gazdagságot, célirányosb kontraszt-vegyülést nem lehet gondolni, mint amelyek ezen költeményt örök példánnyá avatják nemében.

Huszonnyolcadik levél.

Cserhalomban nagyobb pompával lépnek fel a *személyek*, mint Zalánban, mert a költemény szűkebb határai közt a színek nagyobb koncentráltat kívántak. Azért jelen meg itt minden személy legott oly határozott vonásokkal, oly feltűnő színekkel; s midőn a poétának a nagy költeményben arra céloz gondja, hogy mindég új oldalakkal kecsegtetvén, érdekszénket fenntartsa: itt erről bizonyos lévén, folyvást lelkesedésben tartani célja.

Krónikáink azt írják, hogy Salamon bátorság, Géza okosság, László erő által tünteték ki magokat Cserhalmon; s Vörösmarty ezen intéseken indulva képezte három fejedelme képeit. *A királyi ifjú* szépséggel, erővel teljes, méltóságos s ragyogó alak: nagyratörő s tűztől forró lelke nyugtalan a csatán, vakmerő bátorsággal keres veszélyt, s fáradságot nem

sajnálva, a vezér és közvitéz tiszteit egyesítvén, mutatja, mely polcra állította legyen végzete:

„A vérben fürdött Salamon fölütött az oromra,
Elfoglalt ragyogó zászlót lobogtatva kezében.

Már csak tetteiből vélnéd országok urának:

Mindene tépve vagyon, tetemén nincs semmi

[királyi.“

(633—636. v)

Gézának a csendes, komoly bölcsesség, istenes, jámbor hazafiszív bélyegző vonásai; ő okosan és népkímélve halad, lassan, de biztosan s így tulajdon módja szerint dicsőn tölti be tisztét.

Lászlónak a história nevezetesen vallásos-ságot s hősiséget tulajdonít; hogy a leányért vitézkedett, bizonyos: itt tehát a história kész *lovagot* nyújtott a költőnek. S így költeményünkben is ő egy, istenétől, dicsőségtől, szeretettől *lelkesített* bajnok, ki istenéért, honáért küzd s megsebesítve is a hölgytiszteletet gyakorolja. A csata megnyerésében ő teszi a legkiterjedtebb s legsikeresebb munkát, mivel *okos bátorsággal roppant erőt* köt össze; a négy fő kún általa esik el, általa a leányrabló (ezek históriai factumok). Ő lévén hát a költemény hőse, s benne gyúlván össze minden lovagiság, ez belőle hinti romános sugárait az egész magyarságra. Lehet-e szebbet gondolni, mint midőn a harcban fenndőrgött büszke vitéz, Etelke pirulásától elfogódva, elnémul, s szíve s tiszte közt habozva, lekötve érzi magát:

„Látta pirulását László, s nem enyelgő továbbá.
Mint a tiszta harang kedves csengései, gyengén
Hangzott a rebegő lánynak szózatja fülében
És lelkébe hatott; de az érzés könnyű hatalmát
A nagy gondolatok kiveték tusakodva eszéből.
Még is szép szemeit nem merte bevárni szemével,
Harckoszorúzta fejét a szűnő zajra fölütvén
Szerte-körülnézett: de futókat nem mene űzni. —
(699—706. v.)

Morális fenségében ragyog a christianismus *Ernyei és leánya* alakjaiban. Az a jámbor magát — odaadás, az a megnyugvás a búban, mely egy magasb hatalom kegyes igazságában való bizodalmon épül — a mennyel való rokonságra mutatnak. A magyar világ itt egy szent szeretet rózsaszínében mosolyog és vonz, míg a kúnokban szép orientális alakokat, de mégis pusztítókat látunk.

Az agg *Ernyeinek* egyszerű, de szeretetreméltó képeinek vonásai: buzgó hazafiság, bölcsesség, vitézség, gyermekének szeretete, keresztyén áhítat.

Etelkét a költő, szívének egész szerelmével s fantáziája gazdagságainak tékozlásával dolgozta. Szépségét a kún ifjak szemeiből ragyogtatja vissza. Karaktere egyfelől égi szelídség, nemes bizodalom, gyermeki szeretet, szűzi szemérem s tiszta áhítat vegyülete; másfelől a hazafi s hős atyához méltóan, nemzete dicsőségétől s hatalmától lelkesített *magyar* leányé, kivel a költő a kúnok veszedelmét jószoltatja: t. i. nemzetének ismerése s bizodalma az Istenben, sugallja neki ezt. S ez a hason-

líthatatlan teremtés mégis úgy az emberiség korlátain belől van tartva, hogy boldog érzettel hat meg azon gondolat, hogy ily angyal e földi.

Említést érdemel itt még *Bátor Opos*, ki contourjaiban Salamon analógona; csakhogy ezt — úgy látszik — mintha forró dicsvágy s ifjonti tüze vinné: azt *inkább* hona pusztításáért való *bosszúja*. Ezt a különbséget az egy *harag* szóból merem elvonni, mellyel Vörösmarty Oposról él, holott Salamont mindég büszkesége s tüzétől hagyja elragadtatni. Ki költőnket érti ott is, hol neki csak inteni tetszett, érezni fogja, hogy én semmit rá nem ruházok mi benne nincs, hanem csak a benne meglévőt abstrahálok. Az Opost illető versek ezek:

„Előttök

Bátor Opos száguld s csak alig zabolázza *haragját*.
Menne, rohanna, röpülne — de nem hagyhatja
[vezérét.

Messze kerüld, idegen föld gyermeke, messze
[kerüld őt:

Irgalmatlan erővel jár a harci veszélyben,
S még kezeit ellenség soha nem hagyta el élve.“
(468—473. v.)

A költő nem nyer kívánt resultátumot, midőn két hatalmat iktat küzdésbe, melynek egyikén van az interesszének s kedvezésnek *egész* sommája: t. i. hol az összeütközés igen egyenetlen, nincs felfüggesztés, meglepés, nincs öröm a jó sikeren, mert felőle nem kételkedünk, de alkalom sincs magának a kedvel-

tebb résznek bővebb kifejtésére. Ami tárgyunkat illeti: a história egy rabló csoporttal hagyja megütközni a mieinket, de, ámbár ez erős és vitéz lehet, s keményen ellent állhat, poétai interesszéje nincs, holott a magyaroknak annyi van. Mi által szerzé meg ezt Vörösmarty a vad csoportnak? Ó a kúnokat szerencse-vadászokká tette, kik vitézséggel s harci ügyességgel mindenkin kifognak — de ami a legfőbb: ő poétai alakokká tette, s ez ellen kelsz te oly nagyon ki. De emlékezzél csak arra, amit hasonló tárgyról már egyszer mondtam; a kúnok napkeleti nemzet, azért elég volt itt napkeleti nemzetet adni. Mondanád: a magyar is az; igen, de mely keresztyén hitttel s a polgári alkotmánnyal más karaktert vett fel: lovagit.

Vörösmarty kúnjai szabad férfiak, s fejedelmök despotizmusról semmit sem tud: ezzel a költő talán a magyarokkal való rokonságokra akart emlékeztetni. Bajnok vezérok alatt tartományról tartományra költöznek, kincseket és szép hölgyeket kivívni, s prédájokkal hősiségük díját élvezezni. Így leljük őket Cserhalmon is. Lány napkeleti szőnyegen elterülve nyugszik Ozúl; körülötte vigadoz az ifjúság s dalokat zeng *szép arcokról s gyözüdelmekről*. A alapideát javallván, igazságtalan volnál, ha még tovább is motiválását kívánnád a kún ifjak legnagyobb mértékben poétai magasztalásaiknak, melyeket Etelkére pazarolnak. Azon ifjak közt, kik Árboc sáto-

rában vetélkednek egymással, szebbnél-szebb beszéddel a leány kegyét megérdemelni, *Dember* az, kinek a természet a legszebb külső mellett a leggazdagabb fantáziát adá, de bátorságot is, az isteni leányért megvívni. (125—144. vers.) A harcban is a szép ifjú a legjeleseb bajnokok egyike, kinek, csak midőn László terem előtte,

„haloványság üli...

Arcait, és most éltében legelőször ijed meg.“
(546. v.)

Ellent áll, de a *legdicőbb hős* által elesik.

Altaellenében *Arboc* áll, *Dember*hez hasonló eredet, kor, viszonyok, foglalatosság, de az ő egész természete indulatos szerelem s vad tüzü féltékenység. Ezek majd vaddá, majd mesterkedővé teszik. De neki — az erős bajnoknak — éltétől megválni kín volna, mert a legszebb leány az övé: ez erőtlentíti meg vég eltökélésében „s így őtet *futásban* éri halála. Nem gyűlölhethük őt, ki iránt *Etelke* sajnálkozást érez, mert

„Nem volt ő zordon, szerelem szép szózatival jött
Lábamhoz, s mikor úr lehetett kényére, rabom
[volt.“
(677, 8. v.)

Ozúl is részt vesz azon poétai oldalban, mely itt a kúnokat bélyegzi, s midőn *Arboctól* *Etelkét* kéri, virágos beszéddel él ő is. Benne a költő fejedelmet akara festeni, s azért Lászlóval hozta küzdelembe, hogy így viszonyos erejüket kifejtve, mind a kettőt magosabb

lépcsőre emelje. A harcban rendben tartja bajnokait, szóval s példával buzdítja; közülük ő maga a legveszedelmesb az ellenségnek. Sok öldöklése után végre Lászlót rohanja meg iszonyú erővel,

„És ha mikor Lászlót megszédíthette halandó,
Most vala az.“

(616—17. v.)

s ötet tetemesen megsérti — amire a magyar fejedelemtől megöletik. Erre a pontra kelle vinni mind kettejét, hogy mindegyikének hősi fensége annál ragyogóbban tessen fel. Ozúlnak állandó epithetona *gögös* (néha győztös, diadalmas), s ez a kemény katonához illő, ki a legszebb leányban is, úgy látszik, csak a nemet szereti, s ezen kitétele:

„nem volt még férjfi karok közt.“

(162. v.)

nála, ítéletem szerint, a testi jelesség mértéke. — Mily jelentése volt volna ennek László ajkain!

Huszonkilencedik levél.

Ha Cserhalmot alkotásra s karakterisztikájára nézve tökéletes mívnek kell vallanunk, fantáziáját éppen csodálnunk kell. Hallgatók a gyönyörű hasonlításokról, mert ezek egy természetűek többjeivel, noha bátorkodom ezekről is kimondani, hogy több praecisióval s consequentiával vannak adva az utolsó vonásig, mint soka Zalánban; hallgatók a sze-

mélyek leírásairól, melyek itt a genialitás szökellő erejével ömlenek; azon nagynemű páthosról, mellyel Vörösmarty olvasóit az elékorba visszaragadja (1—28. v.), midőn az énekléshez fog; azon kimondhatatlan kedves — bús reflexióról, mely nélkül e tárgyat el sem lehetne hagyni (728. v. stb.) s mely Cserhalmot *egy* nagy elégiává teszi; nem említem a szóváltások (beszélgetés) drámai elelenségét; hallgatok még László s Etelke scénájáról is, melyben az eléadás naívsága szokatlan polcot ért el, — hanem azt a boldogabb éghajlati fantáziáját említem, melytől a kún ifjak scénája ragyog Árboc sátorában.

Te, ki a spanyol s a napkeleti poézist a németeknek remek fordításaiból ismered, s azt hívéd egykor, hogy e nemben szebbet írni nem lehet, hogy jövendő költőktől a meglephetés szerencséje előre el van ragadva, vajjon te, mily lélekkel olvastad ezeket? Megsértenélek, ha neked itt kijegyezném, felteszem, hogy könyv nélkül tudod; vétenék a költés szelleme ellen, ha kritikai retortába vetném, mert, mint Schlegel Auguszt mondja valahol, ebben a költemény legaetheribb részei szétpárolgának. De engedd, hogy Dember képét és beszédét a magam kedvéért ide írjam, gyönyörűségem megújítására, s tárgyunknak egyszerűsmind befejezésére. Hányszor mondom én ezt el magamnak!

Legbátrabb vala Dember, erős magzatja Czikának.
Szóke fodor hajjal teljes két válla, piroslok

Arcai, termete nagy s deli, pillantása hegyes tőr,
Szíve sebes szélvész, s lobogó láng arra, mi nagy

[s szép,
Ez beszökött, a lány arcát megnézte, s elámult;
És mikor a szó visszakerült ajakára imígy szólt:
„Árboc, téged az ég megbüntet, hogy kiraboltad,
Vagy maga e lánykád rablá szépségit az égtől,
S most büntetve van itt. Asszony nem szülhete

[ilyent,
Téj nem táplálá, hanem élt fenn illat-özönnel.
Elkerülék őt a szelek és harmatba fűrészté
Arcait a Hajnal, s mert arcai szebbek azénál,
A Hajnal csak azért lett szégyent vallva pirossá.
Nézzed bár szemeit: mi van ottan földi? az éjféli
Legfeketébb foltját napnak közepébe ha tenném,
Még az lenne talán szeme nyílt fényére hasonló.
Oh Árboc! mondd, s a Hajnalt leimádkozom érte,
Elhozom a napot, és minden ragyogásit az égnek,
S itt hagyom érte neked, mert ő maga szép nap
[előttem.
(125—144. v.)

Amennyiben Cserhalom, Vörösmarty mű-
vészi diadalának legbüszkébbike, annyiban ezt
a refrain-sorát is a költőre lehet alkalmaz-
tatni.

„Cserhalom! a te tetőd diadalnak büszke tetője.“

TUDOMÁNYBELI HÁTRAMARADÁSUNK OKAI S EZEK TEKINTETÉBŐL AKA- DÉMIÁNK FELADÁSA.

Toldy Ferenc: Összegyűjtött munkái. VII. 135. l.

Olvastatott az Akadémiában dec. 21. 1868.

Tény az, tisztelt Akadémia, hogy mióta
nemzetünk ez ország elfoglalásával a törté-

netbe lépett, sőt a keresztyénség felvétele óta és dacára is, tudományos műveltségre a nyugati nemzetektől mindenha elmaradt. Nem tagadom, hogy a magyar minden időben kevesebb hajlamot tanusított az önálló szellemi tevékenységre, mintsem gyakorlati célok létesítésére, kevesebb hevet és szorgalmat irodalmi és művészeti előállításokra, mint jogi és állami viszonyok kiképzésére; de másfelül kétségkívül csodálatos fogékonysággal és tanulékonyossággal bír, melyeknél fogva csakhamar beleélte magát az európai eszme körbe is, s nincsen tér, melyen derekas rátermettségének csalhatatlan jeleit ne adta volna úgy, hogy őt önhízélgés nélkül az adományzottabb népek közé sorozhatjuk. És mégis, ismétlem, tény, hogy nemzetünk tudományos műveltség dolgában a nyugattól mindenha elmaradt.

Elégszer mondatott, hogy e tünemény oka a kedvezőtlen viszonyokban, név szerint a gyakori politikai zavarok és népemésztő háborúkban keresendő, melyek elbeszélése történelmünk lapjait elborítja; de miután ily viszonyok másutt is előfordulnak ama bal következtetések nélkül, a kérdés mélyebb és szabatosabb vizsgálatot követel, mely annál inkább van helyén e körben, mert ez elmékedésekből, mint hiszem, gyakorlati intés fog szólni hozzánk arra nézve, mit tekintsen az írói kar, mit különösen az Akadémia, főbb feladásának, ha ez is, az is erőelforgácsolás nélkül derekasan be kívánja tölteni hivatását.

I.

Mindenekelőtt nekünk, a nagy népvándorlások utolsó rajának, mely keletről Európába áttelepedett, oly földterület jutott, mely mindazon adományaival bír ugyan a természetnek, melyek a megélésre kellenek, de melyek az anyagi életnek nagyobb mértékben kedveznek, mint szellemi kifejlődése érdekében hasznára volt: mert kevésbbé engedé ismernie a *szükséget*, mely az emberi tevékenységet felgerjeszti, mely a természet adományai fáradtságos kifejtésére és fokozására kényszerít, mely anyja minden találmányok s a legtöbb felfedezéseknek, mik folyton gerjesztő hatásukkal a tevékenységet szokássá teszik, a szükség kielégítése után a kényelem és fényűzés újabb szükségeit teremtik meg, ezek viszont az ízlés és művészet műveit szülik, s a nyugodni nem tudó szellemet a tudomány terén működtetve, mindinkább táguló körökben tovább, és közelebb ragadják azon cél felé, melyet elérni soha — (s ím ez éppen a szellemi haladás titka) — de mindinkább megközelíteni igenis lehet: az emberi nem tökéletesedése felé.

Nálunk, Uraim, a magyar Kánaán ily lélekemelő munkásság feltételeivel nem bírt. De más tekintetben sem kedvezett nekünk az arra, hogy az európai népekkel versenyt füssünk a szellemi termelés pályáin. A nyugot-európai népek, melyek a római világ romjain állították fel új országaikat, a legyőzött, meg-

hódított világnéptől, dacára süllyedtségének, melynek e világbirodalom szétmállása éppen következménye volt, ama romok közt is oly polgárisódás maradványait örökölték, melyek által a hódítók, vadságokból kivetköztetve, majdan a hódítottak szellemi hódítottjaikká lettek; s a római szellem s a keresztyénség olvasztó ereje által, a természetök és nyelveik szerint különböző számos népekből kevesebb, de számra hatalmasb új népek támadoztak. Mint a fizikai természetben a talaj s a fajbeliség egymásrahatásai új és praegnáns szervezeteket hoznak elé: úgy a középkori népek faji és szellemi összeforrásából új népegyének egy új és hatalmasb civilizáció tényezőivé lettek; mihez a szerencsés földrajzi fekvés, főleg a déli, nyugoti és éjszaki Európát körülvevő tengerek befolyása új mozzanatokot csatolt: míg a közép-európai, bár belföldi, germán törzsek, korán már Rómával s később az őket körülvevő s már ily művelődésnek indult új népekkel folyvást érintkezve, a nagyszerű művelődési életfolyamatba szinte beléptek csakhamar.

Nem így mi. Új hazánk két szélső részéből, a régi Pannóniából s a régi Dáciából, melyek különben is véghatárai valának a római civilizációnak, rég kivesztek volt ennek a húnok által még itt lelt maradványai. Vad, részben névtelen, népek székeltek azon földterületen, melyet őseink elfoglaltak. Pusztá volt az, s azon műveltségi talaj nélkül, melyen a rómaiak

szerencsésebb meghódítói oly biztosan tovább építhettek. A mieink nem vettek a hódított népektől semmit a mindennapi kenyeren kívül, melyet az azok által könnyen munkált föld elégséggel adott; amit fényszeretetők igényelt, azt a harcnak vadító mesterségével kellett évenként a külföldön beszerezniök. Ezenkívül kevesek voltak számra a hódolt népek arányában, kevesek a meghódított nagy földterülethez képest is: szükségük kielégítésére úgy, mint hódítmányuk fenntarthatására folyvást fegyverben kellett állniok; s amely anyagi erő biztosításukra nem leendett elégséges, azt államalkotó ildommal és szabadsági intézvényekkel kelle pótlani, melyek által sikerült is magokhoz csatolni azokat, kik, ha nem a közös szabadság által kebleztetnek be kezdetől fogva mindjárt a magyar politikai nemzettestbe, vajjon ki képes megfejteni azt, hogy miért nem kísérlék meg ez önállásoktól az imént megfosztott számos népek soha az új kötelék elszakítását, mire ugyan felettébb kedvezők valának a viszonyok, midőn a nemzet harcviselő fiatalsága évenként annyi zsákmányoló rajban bekalandozá Európát, a Bosporustól az Atlanti tengerig. Minden tevékenysége tehát a nemzetnek, a keresztyénség felvétele előtt már, az államéletre és hadviselésre vala intézve, s hogy ez irányok egy új, európaias míveltség kifejtésének kedveztek volna, azt ugyan állítani nem lehet.

Az európai polgárisodás beoltására nemze-
tünkbe első lépés a keresztyénség behozatala
volt. Az egyházak mellett klastromok állítat-
tak fel, minden klastrom és káptalan egy-
szersmint iskola volt a keresztyénség kísé-
retében egy új magyar irodalom is megszüle-
tett. Megindult ekkép a keresztyén műveltség
terjedése a magyar népben; de csuda-e, hogy
ez lassúbb volt mint más népeknél, ha azon
szomorú időket elgondoljuk, melyek a nagy
szervező, István után e hazát folytonos ren-
dületekben tartották. Mert utána legott né-
hány haszontalan fejedelem következett, kik-
nek uralkodása a belső békét feldúlván s nem-
zeti és ősvallási reakciót idézvén fel, az István
vívmányait csakhamar végveszedelem felé
sodorta. Jöttek nyomban, a XI. századtól
fogva már, a folytonos trónviszályok, ezek-
hez a XII-ben a görög harcok és ezeknél is
kártékonyabb ármányok, a XIII-ban a tatár-
járás s a kúnvilág, a XIV-nek elején a nem-
zeti életet alapjaiban felháborító nagy inter-
regnum: csoda-e, ha ekkép minden alig nyert
sikert új meg új katasztrófák romba döntvén,
a nemzet kénytelen vala mindig újra meg újra,
s ismét tartamos siker nélkül kezdeni a sisy-
phusi munkát?

S mindemellett irodalomtörténetünk nem
keveset bír elbeszélni e sivár századok képző-
intézetei s műveltségi eszközeiről; s ha külö-
nösen az Árpádok veszprémi egyetemén a fő-
súlyt a törvénytudományra látjuk fektetve,

nem az államalkotó nemzet öntudatos intézkedését ismerjük-e fel ebben is? Az Anjouk alatt felderült végre egy a művelődésnek kedvezőbb kor; de alig kezdé ezt az ismeretek el-sajátítása igénybe venni, a XIV. század vége előtt már egy új, az addigiaknál félelmesb és állandóbb ellensége tűnt fel a nemzetnek, mely azon hivatással látogatta meg őt, hogy az európai civilizációnak őrállója legyen: dicsővel kétségkívül, de melyet csak tudományos tökélyesülhetése árán tölthetett be. Végre ugyan egy valóban nagy királyt ültetett a végzet a nemzet trónjára, Mátyást, ki, míg egyik kezével hazánkat a török invázióktól oltalmazá,, másikával a délnyugaton újra felderült tudományt kezdé átültetni hazánkba; s Önök előtt szükségtelen jellemeznem azon időt, mely az ő alkotásait, csakhamar halála után, ismét romba döntötte, s Magyarországot kényszerítette, léte fenntartására, egy szomszéd államhoz csatlakozni.

Azon két század alatt, mely a mohácsi bukást követte, dacára annak, hogy hazánk feldaraboltatott, hogy nem szűnő harctere lett a polgári, vallási és török irtó háborúknak, mégis egy, sok tekintetben fontos, nemzeti irodalmat látunk felvirágozni, mely, ha erő mellett vadság bélyegzi, ha a folytonos élethalálharc közt a művészet tiszta, nyugodt formáit meg nem lelheté, ha a kort mozgató teológiai eszmék mellett a szabad tudomány, első elemein túl, abban képviselve nincs, nem

azt kell-e inkább csodálnunk, hogy annyi van, amennyi van, mint hogy több nincsen?

De hallok szózatot, arra emlékeztetőt benünket, hogy a többi Európa sem fogyott ki soha a polgári és vallási háborúkból, s hogy az mégis haladt folyvást, hogy gazdag volt tudományos és művészi termelésben, s hogy az új kor épp e századokban ajándékozta meg annyi nagy felfedezéssel és találmányokkal az emberiséget. És ez igaz, de igaz az is, hogy ott megvoltak már számtalan feltételei a tudományos és művészetbeli haladásnak, melyekkel mi nem bírhattunk volt, s megvoltak, annak akadályai nélkül. Azon harcok, melyekről a német és olasz történelem regél, a mieinkhez hasonlítva, mindannyiszor csak rövid ideig tartván, még a németalföldi negyven-, s a német harmincéves háborúk is: mik azon kétszázados törökkori háborúinkhoz képest, mely a multnak kevés maradványaitól is megfosztott, hazánkat népességéből kipusztította, s feldúlt országot hagyott maga után? Míg a nyugati Európa harcai, különösen a Német- és Olaszországéi, soha nem az egészet, hanem csak némely, több-kevesebb, tartományait, *váltva* lepték el, s mások azalatt érintetlen maradván, a tudomány és művészetnek, az ipar és szorgalomnak menhelyet nyújtottak: addig minden csapás, mely benünket ért, az összes magyar nemzetet érte, minden csapást a magyarok összes birodalma, egyik végétől a másikig, megérezett. — S ha

még emellett *nemzetünk árvaságát* tekintjük az utolsó három század alatt! Mert míg Olaszországban egy sora a tudós és tudománykedvelő ferrárai Estéknak s római pápáknak, környezve számos mecenáskodó cardinálaktól, Franciaországban I. Ferenctől XIV. Lajosig több király, s oly miniszterek, mint Richelieu, Mazarin, Colbert, Angliában egy Erzsébet, Svéciában egy Gusztáv Adolf és Krisztina, Németországban I. Miksa császár és I. Miksa hajor választófejedelem óta a szám nélküli tudománypártoló nagy és kis fejedelmek mindennemű eszközökkel előmozdíták a tudomány és művészet minden ágait: addig a magyar, a koronázási napokon túl, két századon át, *nem látott uralkodót* hazaföldén: nyelve, irodalma fejedelmei előtt ismeretlen volt, a magyar tudós nem becsültetett, nem pártoltatott, a kultúra egyetlenegy cselekvény által nem emeltetett! T. i. mind a két magyar hazában két századon át csak *egy* udvar volt, az erdélyi, melyben csak *egy* Bethlen s *egy* Rákóczi György ült, kiknél az irodalom s a tanügy figyelemre méltattatott, de a kor szelleme szerint inkább a reformáció, mint a szabad tudomány érdekében. — Míg amott *szám nélküli egyetem*, részben többszázados beruházásaikkal, ugyanannyi székhelyei voltak a tudománynak: nálunk folytonos változások közt szegény, korlátolt, minduntalan létezésökért küzdő felekezeti tanodák gondoskodhattak legfeljebb némi első szükségbeli oktatás-

ról. Ez időszakban támadt ugyan, magányosok által alapítva egy egyetem, de mely csak név szerint volt az: hatásával bármely mai gimnáziummal sem tarthatva ki az összehasonlítást. — A külföld fejedelmei kis és nagy *társaságokat és akadémiákat* állítottak fel a tudomány előmozdítására: nálunk Mátyás udvarának elmúltával ennek tudós társasága sem nyerhetett egy utódot is háromszáz év alatt. Nyugaton az *udvarok fényűzése* az iparnak és művészetnek nyújtottak táplálatot, míg itt azon kéznek sem volt biztos hajléka, mely az élet első szükségeiről gondoskodott. — Amott egy virágzó polgári osztály a polgárisodás közvetítője, mely nálunk hiányzott, vagy egyes vidékekre szorult, idegen és elzárkózó volt. A magyar elem ott vérzett a haza védőinek első soraiban, vagy a földet művelte: *nemzetisége*, fejletlensége miatt, nem szolgálhatott a műveltség vezetőjeül mint nyugaton, hol kedvezőbb viszonyok közt századokon keresztül csendesen és erőszak nélkül menének véghez a népek összesimulásai, a középkor számos népiségeit homonym nagy masszáká olvasztva, melyek így a haladás állandó hordozói és közlőivé lehettek. Említsem-e a nyugati népek tengermellékeit, és gyarmataikat, melyek nemcsak felfedezésekre nógattak, a kereskedésnek és iparnak hatalmas közletőül, hanem a tudománynak is táplálólóul szolgálva: míg Magyarország népeinek börtöne, siralomháza volt!

Igy álltunk, természetesen és szükségképen, midőn a török iga lerázásával s a szatmári béke megkötésével, történetünknek egy új időszakába léptünk. Minden, ami a hosszas véres zűrzavart túlélte, avult, töredékes, zilált volt. Következett szükségkép egy szervezkedési időszak, melynek egyelőre egyetlen feladása az államintézetek helyreállítása lehetett: s nincs mit csodálkoznunk, ha e nagy munka közt kormány és ország tanügy és tudományról nem gondoskodhatott, mely utóbbira Mátyás óta fejedelem, a tanügyre a nemzet soha nem gondolt: ezt t. i. az egyház függetleneként tekintvén. Mária Terézia volt a legelső magyar király, Corvin óta, ki a tanügyet a kormány teendői közé felvette. S ott álltunk végre általa a tudományos haladás alfájánál; de jött, utána jött legott azon időpont, melytől fogva az inkább mint valaha veszélyeztetett állami és *nemzeti lét fenntartása* és megvédése az összes nemzet minden szellemi erejét igénybe vette; az államiság megvédése lett politikai működésének feladata, a nemzetiség megőrzése, kifejtése, megerősítése a nemzeti irodalom hivatása. Hol vették volna a szabad tudomány művelésére az érkezést s a nyugalmat, midőn minden erőiket a magyar állam politikai —, s a nemzet erkölcsi megmaradása nyelte el? hol, másfelől, a szellemi felgerjesztést és buzdítást, midőn az iskolákban minden, nem mondom szabadlelkű tevékenység, de csak önálló mű-

ködés is, előírt tankönyvek járszalaga által meg vala kötve, a nyomorult cenzorok által piritó fenyíték alatt tartott sajtó minden gondolatot csírájában elfojtott, a külföldi egyetemek látogatása eltiltva, a külföld szabadelvű irodalmával érintkezés az elhírhedett „könyvrevízió“ által nehezítve, a tanintézetek szégyenítő szegénységre kárhóztatva valának? s egy felséges ajakról oly szavak hallattak, hogy nem kellene tudósok, csak csendes alattvalók? S hol kínálkozott *életpálya* a tudomány férfia előtt? Az egyetlen egyetemen-e? Hogy üzethettek volna politikai, úgy ipar- s kereskedelmi alárendelt, sőt nyomott, viszonyaink között, névszerint a természeti tudományok? midőn ezek alkalmazásának *sehol tér és út nem nyílt?* Avagy magán jó kedvétől a tudósoknak várhatni-e e mezők művelését, mely annyi előkészületet, annyi eszközt, annyi költséget követel? Valóban, a minden elgondolható akadályok és hiányok ily többszázados állandó egyesülése mellett, kívánhattuk-e, vagy *lehető volt-e* tovább lennünk, mint vagyunk? Nem csodálni kell-e — ismétlem —, hogy csak ott is vagyunk, ahol vagyunk?

II.

Irígylem, tisztelt Akadémia, az olaszoktól az újvilág, a portugáloktól a jóreményfoki út felfedezőit, a lengyelektől Copernikot, az angoloktól Newtont, s hogy a tegnapi és mára

térjek át, ugyanezekről a gőzerő alkalmazóját a locomotívra, a németektől a nyomda s telegráf feltalálóit, s minden népek és koroktól minden szellemi nagyságokat; s megvallom, mi ilynemű jótéteményekkel nem ajándékoztuk meg az emberiséget. De tudom azt is, hogy, ha mindezt tőlünk veszi a világ, szellemi tetteinkért annak csodálatát és hálaáját bírnók kétségkívül, de ha mindazoknak véghezvivői, holt vagy élő, de idegen nyelven adják át lángelméjük vívmányait a világnak: az emberi nem körül tett ily nagy érdemünk mellett is rég megszűnhettünk volna magyarok lenni, s a magyar név, amit jó barátaink oly buzgón kívánnak, azóta tetteleg földrajzi fogalomná sublimálódott volna.

Az önfenntartás vágya, a népeké úgy, mint az egyéné, az első és legtermészetesebb vágy, mert alapja a létezésnek s minden lehető haladásnak. Önfenntartásáért küzdött a magyar kilenc századon át fegyverrel és értelmiséggel, melyet kirekesztőleg államintézetei fejlesztésére és erősítésére kényszerült irányozni; önfenntartásáért küzdött ez utolsó száz évben irodalmával, mely által nyelvét, s ezzel nemzeti egyéniségét, s ezáltal viszont államát mentette meg. Többet teheténk, ha kevesebb akadályokkal kell vala küzdenünk, nagyobb, ha Isten több kivételes elmével áld meg: de hogy a nemzet *él*, hogy *mint ilyen*, kimívelt nyelve s *nemzeti* irodalmi által és, azt nem csupán az utolsó század története, nem-

csak e falak bizonyítják, hanem hirdeti mindennél hangosabban a *magyar állam*, mely ma már ilyenek elismerve Európa által, ismét és újra a világ hatalmasságai közé belépett.

És úgy látszhatik, tisztelt Akadémia, mintha ezzel eljutottunk volna azon ponthoz, melyen, biztosítva a nemzeti halál ellen, szellemi törekvéseink immár egészen más irányt vehetnének; mintha, lemondva irodalmunknak még mind teljes erőnkől nemzeti irányban folytatásáról, hivatva érezhetnők magunkat most már a kozmopolita tudomány művelését, gazdagítását tenni törekvéseink főbb céljává.

Valóban dicső feladat, s nem kevésbbé édesgető jövő, melyben magunkat a világ-műveltség tényezői közé sorolva képzeljük. S mégis, önámítás nélkül ily álmakkal bibelődünk most sem lehet. Az éppen átka a mi ezeréves európai helyzetünknek, hogy nemzeti létünk fenntartásáért folytonos, megszűnés nélküli küzdés jutott osztályrészünkül. Elmondtam az okokat, melyek miatt kezdetől fogva elmaradtunk, el kellett maradnunk e világrész kedvezőbb helyzetű és számra is nagy nemzeteitől; és ez *okok*, Uraim, *még mindig fennállanak!* Mert hiányzik most is, mint hajdan, azon nagyszerű műveltségi beruházás, melyet más nemzetek, meggyőzött népektől örököelve, folyvást, és csak időnként meg-megakadt haladásban nevelhettek; hiányzik a tudományosság azon színvonala,

mely a továbbépítésre hív fel; hiányzik azon anyagi fejlettség, mely nélkül az hathatósban elő sem mozdítható; hiányzik népünk tömörsége s a nagy területhez képest, melyet betölteni nem képes, elégséges száma, s egy erős magyar középosztály, melynek képződését hazánk sajátságos népvegyülete mindeddig gátolta; hiányzik végre azon politikai helyzet, mely a háborítlan műveltségi haladást a közelebbi jövőben biztosítaná. Mert, Uraim, éreznünk kell, hogy *azon élethalálcarnak* — melyet egykor annyi erős keleti népekkel —, valamint annak, melyet a még erősebb nyugati polgárisodás olvasztó hatása ellen vívnunk kellett, s melyet eddig szerencsésen átvívtunk — *nincsen még vége*, s hogy míg egyfelől minden lépten-nyomon a kultúra elnyelő hatalma ellen a kultúra mind teljesebb *elsajátításával* kell magunkat oltalmaznunk: másfelől végzetszerűleg fenyeget a kelet-éjszaki barbárság inváziója, veszélyes leginkább azért, mert szövetségeseit saját birodalmunk határain belül és közvetlenül kívülről löttök, bírja. Geográfiai helyzetünk tehát, mely által a középkor óta már a művelt világ széleire vagyunk tolva, védelméül s folytonos áldozatául a nyugoti civilizációnak, *ma sem kedvezőbb*: változtak ellenségeink, de nem változott a veszély, s ennek folytán hivatásunk sem, mely még mindig az, hogy őrkatonái legyünk az európai nyugotnak: csak

abban bírva ma több mozzanataival a vég-sikernek, hogy megmaradásunk érdeke a nyugatnak is, s hogy mint az *egy* keleteurópai szabadság-állam, tiszteletét és rokonszenvét bírjuk az összes művelt világnak.

III.

Igenis, tisztelt Akadémia, ne ámítsuk magunkat: ezeréves európai birodalmunk nagy, -- a túlélteknél is nagyobb veszélyek előestvéjén áll. Ily helyzet komolyan int, hogy tisztába jöjjünk azon eszközök iránt, melyek képesek legyenek életünket biztosítani. Nem tartozik e helyre kiemelni azt, mely fontos e tekintetben a nemzetnek minden erejét arra fordítania, hogy fenntartsa és folyvást nevelje európai súlyát, melyet az imént bezárt törvényhozás *építő politikájának* köszön, s mely ennek örök dicsőségét alkotja; nem tartozik e helyre kiemelni, hogy azon fegyveres erőt, melyet a törvény elrendelt, mennyire szükséges teljes odaadással s a legelszántabb önfeláldozással megalkotni, s minden eshetőségekre készen tartani: de van még egy kötelesség, minnen magunk iránt, s ez az írókat, s legkülönösből bennünket illet, az akadémiát, s ez: *a nemzeti tudománynak és irodalomnak folyton buzgó és lankadatlan művelése.*

Uraim, ne tagadjuk, bármennyit tett e részben az írói kar, még igen távol vagyunk azon ponttól, melyen irodalmunk rendeltetésének

teljesen megfelelhet. Oda kell törekednünk mindenekelőtt, hogy nemzetünk mindazon rétegei és osztályai, melyeknek nincs módjokban idegen irodalmakhoz folyamodni, a magyarból sajátíthassák el azon mértékét az ismereteknek és műveltségnek, mely rendeltetésök teljes betöltésére képesítse őket. Emellett figyelmünk fő tárgya a szorosb értelemben vett *nemzeti tudomány* legyen, t. i. az, mely magát a nemzetet és hazáját tárgyalja. Nem szükséges ezt itt részleteznem; nem szükséges kimutatnom, hogy *reánk* néz az, miszerint nyelvünk alkotása és beltörténete, az összehasonlító nyelvészet segedelmével is, felderíttessék; hogy a magyar nép s a magyar szellem fejlődése és működése, államintézményeiben, világéletében, az irodalomban, művészetben és tudományban teljes világosságba tétessék; hogy a bölcsészet és széptan művelése által egyfelől a nemzeti tudomány alaposságát, másfelől a nemzeti költészet és művészet nemesítését előmozdítsuk; s végre, hogy a hazának minden irányban, tehát föld- és hely-, néprajzi és régészeti, természettani és terményrajzi tekintetben teljes ismertetésére törekedjünk: mert míg ezeket idegenektől csak részben várhatjuk, és várunk szégyenfoltot ejtene rajtunk; másfelül a legkifejlettebb műveltségnek is szükséges kiegészítői; mindenek felett pedig azon szellemi tényezők, melyek nélkül nincs indokolt

nemzeti önérzet és honszerelem, ezek nélkül viszont nincs ösztön és erő önfenntartásunkra; s végre hiányzik ezek nélkül ismerete is azon feltételeknek, melyek nélkül ma sem államot szerencsésen kormányozni, sem a nemzet jólétét kellőleg kifejtteni nem lehetséges.

Ez a kör az, melyet a magyar tudományosságunk nemzetünk sajtáságos és kedvezőtlen helyzete kimér. Senki sem örvendhetne inkább nálamnál, ha köztünk oly tudósok támadnának, kik felfedezéseik és találmányaik által a világ első nagyságai közé lépnének; de hogy addig, míg a helyzetünk és műveltségi életszükségeink által elénkbe mért kört teljesen be nem töltöttük; míg tehát a lehetőségig teljesen magunkhoz át nem ültettük a szerencsésb, ú. m. a nagy, a hatalmas, a századok óta e téren működhetett nemzetek tudományos vívmányainkat, és *saját* nemzeti tudományunk minden ágait *teljesen* ki nem fejtettük: *ezek elhanyagolásával*, csekély eszközeinket a helyzet által elénkbe szabott korlátokon túl — bátran mondom — *elpazarolni nem szabad*.

T. i. nem mindenki lehet mindenre hivatva. Ha más népek hódítanak, mi elégedjünk meg azzal, ha magunkat megvédhetjük; ha mások tengeren túli expedíciókra milliókat költenek, sajátítsuk el áldozataik gyümölcseit, de ezreinket, ha vannak, költsük a haza földének kikutatására; ha mások egy égtani észleletre

nagy összegeket fordítanak, mi eleget tettünk, ha nemzeti tudományosságunk érdekében egy Regulyt és Vámbéryt támogattunk. A gazdag és hatalmas ám költsön bőven: a szűkölködő csak helyes gazdálkodás által élhet meg. Ne akarjunk félreértett hiúságból a *világnak* adni, míg saját házunkat nem láttuk el kellően; s ne forgácsoljuk el csekély erőnket messze fekvő célokra, hogy *azt* vihessük véghez, mi égető szükségünk, s mit helyettünk más tenni nem fog.

IV.

Megvallom, tek. Akadémia, hogy midőn tudománybeli hátramaradásunk okait vizsgálni s azoknak még folyvást fennállását kimutatni vállalkoztam, tettem azt, hogy ez alapon azon teendőinket is meghatározhassam, melyek szűkös viszonyaink közt nemcsak lehetségesek, hanem kötelezők is reánk nézve. S azért legyen szabad a mondottakat intézetünkre alkalmazni. Intézetünk „akadémia“ nevet visel: óvakodjunk ennek célját *nem sajátosságos* helyzetünkből eléforrt alapszabályaink szerint határozni meg, hanem az európai nagy akadémiaikat véve előképül és zsinórmértékül, olyatén követeléseket intézni akadémiánkhoz, melyek teljesítésére az sem kötelezve, sem — eszközei tekintetében — képesítve nincsen. Akadémiánknek nem az a feladása, t. i. alapszabályai szerint, hogy az általános tudományt

előbbre vigye, hanem — s ezek saját szavaik — a tudomány és szépirodalom *mívelése és terjesztése, s egyszersmint a magyar nyelvnek* egész gonddal csinosbitása és gazdagítása. A tudomány mívelését pedig a 2., 3. és 8. pontok közelebbről, ha kizárólag nem is, *hazai* érdekekre vonatkoztatják. Erről ne feledkezünk meg, tisztelt társak, s utasítsunk el magunktól minden oly igényt, mely közvetlen rendeltetésünkkel összhangzásban, anyagi erőinkkel arányban nincsen. Ne csábítson el az országunk helyzete és intézetünk alapítói által parancsolólag elénkbe szabott útról azon hiúság, hogy már egyszer, legalább a híriért, a *világnak* is adjunk valami újat; sőt legyünk meggyőződve, hogy ha a *nemzeti* tudomány érdekeit, erőinkkel való helyes gazdálkodás mellett, *minden* téren ápoljuk; ha a magyar nyelvészetet, ha a magyar történelem mívelését, ha a hazánk régészeti, természettani és terményrajzi tekintetben megismertetését, *nyomósan* és szerencsésen folytatjuk: jutand ezekből az egyetemes tudománynak is, s nem maradand el a világ elismerése sem; míg a tudomány *terjesztése* által a magyar nemzet míveltségét gyarapítva, s más fajok feletti felsőbbségét biztosítva, oly hivatást fogunk betölteni, melynél magasabb egy harmadrangú nemzet akadémiájának csakugyan nem juthat.

BEVEZETŐ BESZÉD HORVÁTH MIHÁLYHOZ.

Toldy Ferenc: Összegyűjtött munkái. VI. 221. l.

A Kisfaludy-Társaságban ápril 29. 1868.

Szabályaink az új tagot, első megjelenésekor, a Társaság nevében üdvözlötni rendelvén, s bizodalmod, jeles férfiú! e végre engem jelevén ki, itt állok, kérdezve magamtól: mit mondjak, mit ne mondjak? hogy se hízelkedni akarni ne láttassam, se tartózkodásom által a képet meg ne csonkítsam. Hiszen, amit Te az irodalom érdekében tettél, midőn a történetírás művészetét abban meghonosítád, ki ne tudná azt, nemcsak e teremben, hanem hazaszerte mindenütt? S hogy mely mérvben sikerült a nemzet multja és jelene ismeretét terjesztened, a politikai lelkiismeretet felköltened, irányoznod és táplálnod, ki ne érezné e falak közt úgy, mint érzi e falakon kívül minden hazafi?

Tehát nem a történetvizsgálót üdvözlöm Benned itt, ki ezeréves történetünk számos korai, emberei, eseménycsoportjai felett új világosságot terjesztél, ki nemzeti életünk annyi egyes, fontos oldalai összefüggő történetét, első, mintegy a semmiből, megteremtéd, sőt, mi a történetíró belátása és elfogulatlanságának legkényesebb próbaköve, ki a saját kora mindnyájunk szeme előtt leperdült s hatását mindnyájunkkal oly mélyen éreztetett történetét is megalkotni merészléd: hanem üdvöz-

löm a Kisfaludy-Társaság nevében Benned a történeti művészt, ki azon anyagot, melyet a vizsgálat, saját vizsgálatod is, nyújt vala, s az igazat, mit a tudomány, saját tudományod is, abból kiderít, éppen oly szép, mint való nagy képekbe egyesítetted; melyek, míg a történetek művészi elrendelése, a színezet élénksége s a jellemek tartása által a képzelmet elfoglalják, a belőlük szóló eszmék a politikai értelmet fejtik, a szívben az erény és hazafiúi kötelesség érzéseit gerjesztik és hevítik, s ekkép a szépművészet műveivel rokon hatást közvetítenek: oktatnak, nemesítenek, gyönyörködtetnek. Elsősorban e történeti művészt üdvözli Benned intézetünk!

De nemcsak ezt. Üdvözlétébe a legbuzgóbb öröm vegyül, hogy Téged tizennyolcévi keserű hontalanság után a honban tisztelhet ismét; ki a bujdosás rideg éveit is hazánk annyi nemes művek által dicsőítésében töltötted el, megérhetéd, nemcsak hogy ismét láthasd e hazát, és annak szerető keblén nyughasd ki fáradalmidat és fájdalmidat, hanem hogy azt megmentve százados átkától, egy jobb, egy boldogabb jövő küszöbére léptetve láthassad ismét.

Ez öröm a nagy fordulat felett, mely téged velünk együtt boldogít; az öröm, hogy veled együtt élvezhetjük e boldogságot; azon büszkeség érzése, hogy Veled karöltve folytathatjuk azon pályát, melyet belső hivatásunk elénk szabott: ez érzések vegyületében három-

szoros éljennel üdvözlünk körünkben. Foglald el a helyet mely reád oly sóváran várakozott.

GYÁSZBESZÉD KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR FELETT.

Toldy Ferenc: Összegyűjtött munkái. V. 74. 1.

Tartatott az Akadémiában, július 25. 1842.

Tekintetes Társaság! Az ázsiai lapok gyászos hírt hoznak a tudománynak, gyászosat nemzetünknek, gyászosat ez akadémiának: Körösi Csoma Sándor halálát. Gyászosat a tudománynak, mert ő volt az, kinek csüggedhetetlen fáradsága s beható bűvár elméje előtt lehulltak az addig csak nevéből ismeretes tibet nyelv és irodalom zárai, s a nyelvvizsgáló filozófus és történész előtt új tartománya nyildoklott az emberi szellem birodalmának: s íme, az egy kalauz abban, mielőtt hivatását befejezhette, félúton összeroskadt. Gyászosat nemzetünknek, mert Körösi egyike volt azon felette keveseknek, azon egy párnak, kiknek munkássága, foganatai és híre e keskeny hon határain áttörve, az egész mívelt világot bejárta, s kinek neve nem volt kisebb a Szajna, mint a Gangesz partjain, nem a Themse s a Spree mellett, mint a Himalája völgyeiben: s az ő dicsősége itt is, ott is a magyar név dicsőségét hordta magával. Gyászosat végre az akadémiára nézve is, mely nemcsak alapítói s tagjai sorában látta

fényleni nevét, hanem reményteljes pillantattal tekintett a jövőbe, mely őt talán vissza volt hozandó, hogy hosszas fáradalmi legérettebb gyümölcseit egykor Magyarországból — s tudom, nem csal bizodalom — egyenesen e nemzeti akadémia kezeiből vegye a világ.

Mind ezek elmúltak. Körösi, nem honi földben, egy távol égöv alatt, örök álmát alussza.

Örömet vezetném Körösi Sándor ifjúságát, ifjúsága hangyai munkáit, álmait és feltételeit, tapasztalásait és vizsgálatinak eredményeit eleven teljes képben az akadémia elébe, ha mind adatokban, mind tehetségben nem fogyatkoznám. Azt azonban kötelességemnek tartom, hogy amit maga és mások által róla itt-ott feljegyezve találok, e gyászünnepi órában elmondjam, s ekkép emlékezetét ha nem érdemei, legalább csekély erőm szerint megtiszteljem.

Társunk a haza keleti szélein, háromszéki Körös helységében született. Tudományos neveltetését Enyeden vette, s Göttingában fejezte be. Ifjúsága szép álmai nemzetünk ázsiai bölcsője körül röpdöztek: ezt felkeresni, ezt mutatni be egykor honosainak volt szint oly bátor, mint büszke feltétele, midőn kis hazáját először odahagyva, Németország akkor első egyetemébe intézte gyalog vándorlását. Nyelv- és történettudomány volt a két forrás, melyhez nappal és éjjel járulgatott két éven keresztül: így érlelvén meg magában — nem

a szándékot, mely rég ingatlanul álla, hanem -- a képességet, Ázsiát foganattal bejárni. Hazajött, kimondotta a merész szót, s nem visszhang nélkül: mit azon kornak, mely még oly közel áll hozzánk, s érzésre, irányra mégis már oly távol, dicsőségére hozok fel, s mely előre-néző bölcsesség miatt még nem szokott vala el a multba is szerető pillantatokat vetni. Az ismeretlen, nevetlen, szegény székely deák itt is, ott is segedelmet nyert, nem tetemeset, nem elégségest, de annyit mégis, hogy mind módot láta búcsújárását megkezdeni, mind kedvet érte kebelében, élte feladását, habár ma-holnap saját erejére szorulna is, megoldani. S jött az 1819-ik év novembere, s az alsó Duna déli partján, Ruscsuk felett, egy nyomorult kis sajka, a mult és jövődéből szőtt egész tündérvilágot kebelében hordó Körösit szállítja ki. Siető léptei Bolgár- és Románországon keresztül eleinte Konstantinápoly felé vezetik, de az ott kitört döghalál az Archipelagus felé fordítja útját, Enosnál hajóra ül, búcsút, s mit akkor nem tudta, végbúcsút int az európai szárazföldnek, s majd Alexandriában az ó-világ partjára száll; innen Syriába hajón, Aleppóba gyalog folytatja útját, majd karavánokhoz csatlakozva Bagdadig, innen azon év vége felé, már némely angol tisztviselők segedelmével, Perzsia fővárosába. Itten és már most mondott le, úgy látszik nekem, Körösi utazása főcéljáról: eleink régi székei kereséséről; okai, bár át

nem láthatjuk, fontosak lehettek. Nem külső akadályok tartóztaták: mindennemű bajok, fáradsalmak és nélkülözésekhez szoktatott teste és lelke megvetette ezeket, s egész pályája, bölcsejétől sírjáig, akkor is, midőn nyájasban mosolygott felé a szerencse, törhetetlen lélek, edzett test tanubizonysága; nem veszedelmek: további vándorlásai sem voltak bátorságosbak; nem állhatatlanság: egész élte ritka példája a kitűrésnek; nem tárgya iránt elhűlt szeretet: ő a leghőbb és leghívebb hazafiúi szívet vitte magával a sírba; sem végre csalódott várakozások, változott tudományos nézetek: ezeket kötelessége volt volna velünk tudatni, s ő azokat hazájával tudatta volna. S mégis Teheránban tartózkodása óta semmi nyoma többé a régi szándéknak. Tudtomra e tárgyról csak két helyt nyilatkozott: levelében, melyet Calcuttából, 1835-ben intézett az Akadémiához, melyhez vissza kell még térnem, és tibeti szótára előszavában. Amabban mondja ugyan, hogy a magyarok régi lakhelyeiről *nem írhatott még semmit*, de miért, nem érdekli; előszava szerint úgy hitte, hogy tibeti studiumaiból világot fog hinthetni a magyar nyelv eredetére is. Én a titok fátyolát fel nem lebbenthetem; elég az, hogy társunk megindul Perzsia fővárosából 1821-nek tavaszával, s nem nyugotnak a Tigris mellékei, nem nyugotéjszoknak a Kaspi-tenger szorosai, nem Terek és Kuma vizei felé, sem éjszoknak az Ural, sem éjszakketnek a túr

tartományok felé: hanem első lépésével Afghannistannak fordul, s azon bátor eltökéléssel, hogy Közép-Ázsia szívébe az európaiak által soha meg nem kísértett utakon hasson be. Khorazán sivatagjain keresztül Kabulba, onnan Lahórba, s az Induson, és Kasmir bájlı völgyén, majd a Himalája havasain által, gyalog Lehbe ért, Ladaknak, a már akkor Kínától függött nyugot-tibeti királyságnak fővárosába jún. 9-én 1822-ben. Ezentúl Körösi a mívelt világ előtt mindaddig kevésbé ismert tibeti nyelv, literatúra s történetek tanulmányának élt, s oly kizáró állhatatossággal, hogy okunk van hinni, miképen a magyar történeti tervet még Perzsiában váltotta fel ez új, melynek a mi társunk hírért s egész dicsőségét köszöni. A hála kötelessége parancsolja, hogy Moorcroft angol utazó emlékezetének áldva áldozzam, mint aki mind pénzzel és tanáccsal, mind a tibeti kormánynak ajánlás által vette meg alapját társunk maradhatásának. E perc óta Körösi úgyszólván azonította magát a tibeti éggel és lakóival; s ezeknek nyelvét, erkölceit, életmódját s öltözetét felvévén, csakhamar megnyerte ez elszigetelt nép bizalmát; s itt újra, és ismét hálás kebellet kell azon távol égnék egy fiát, Bandé-Sang-Rgyas Phun-Ishogs nevű zangskári lámát említenem, kinek védelme és utasítása mellett hazánkfia szerencsésen haladt tanulmányában. Öt év után, melyeket ama rideg felföldön töltött, 1827-ben, t. i., átkelt a Himalája hó

és jég-fedte hegyein, s a vadul szép Spiti völgy számos klastromai egyikében Kánámban letelepedvén, rideg elvonultságban, s a vidék emberbaráti lakói segedelmével folytatta tibeti munkálkodásait. Roppant fáradalommal kutatta össze a tibeti irodalmat, s annak encyclopaediáját, mely több mint háromszáz kötetben ama nevezetes nép történeteit, filozófiáját s egész vallásrendszerét foglalja össze, áttanulta és kivonta. Azalatt Körösi híre behatott Keletindióba, s ott a legőszintébb tisztelet tárgya lett; áthatott Angliába is, hol a királyi ázsiai társaság ülésében április 3-án 1830-ban azon váratlan szerencsém jutott, az elnök felszólítására ama köz becslésről tanúságot tennem, mely már akkor ragaszkodott Körösi nevéhez hazánkban, s Körösinek azon nagy tekintetű testület tagjává választatását némi kis részben szinte előmozdította. Csak évvel is utóbb ily gyenge ajánló szózatra szüksége többé nem volt volna. Mert elhagyván Tibet magányait 1831-ben, munkái kiadása s egyszersmind a sanskrit nyelv tanulása végett Calcuttában jelent meg, hol köz bizodalmit nyeré meg a tudósoknak, s a bengál ázsiai társaság által könyvtára gondjával tiszteltetett meg. Végre megjelent ugyanott tibet-angol szótára, és nyelvtana, pompás kiadásban, s ezek terjeszték el társunk hírét mindenütt, hol a keleti nyelvek tanultatnak és becsültetnek. Mindkettőnek előszavaiból hálával értjük, hogy nemcsak magányosok, de

a britt-indiai kormány is, mint tibeti tartózkodása éveiben, folyvást érezteték vele nagylelkűségöket.

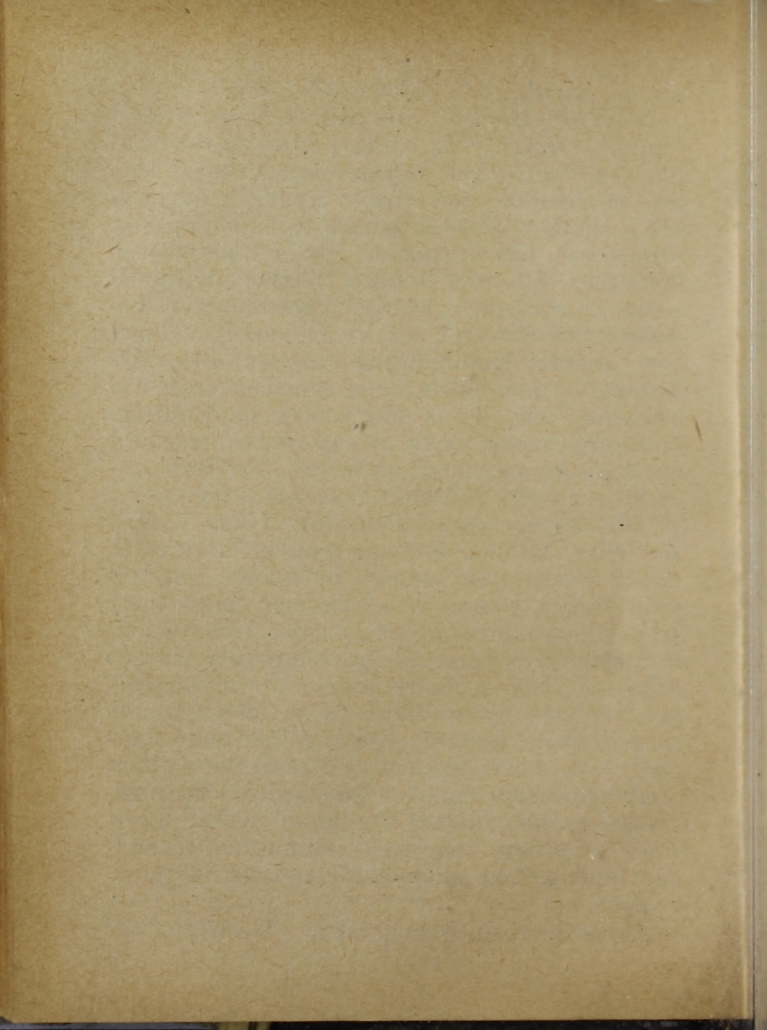
S megérkezett Keletindiába 1834-ben a magyar Akadémia Évkönyveinek első kötete, meg az oklevél, mely szerint Körösi még 1833-ban e nemzeti intézet tagjai közé soroztatott. Ki ne emlékeznék közölünk levelére, melyben ugyanezen intézet keletkezésén gerjedt hazafi örömét fejezi ki! S látván történeteinkből, hogy a haza még nem vevé oltalmába első tudós társaságát, hogy mindeddig magányosok adakozásából gyúlt az erő, mellyel a cél kivívandó: megragadá a kínálkozó alkalmat, s visszateve kétszáz aranyat a haza oltárára, e társaság tőkái közé, mert, úgymond: „amely tiszteletnek tartottam a magyar nagylelkűség által nekem ajánlt pénzsegedelmet, éppen oly keserves fájdalmat érzek azon, hogy még eddig semmit nem írhattam a magyarok régi nyomairól Ázsiában. Örülök ugyan, hogy ily hosszú távollét után, az európai tudományosságra nézve valamieskét tehettem, de fájjalom felettébb, hogy különösen hazánk részére még nem lendíthettem semmit. Hogy tehát reménységteket meg ne látszassam csalni, jónak találtam kétszáz aranyat visszaküldenem, mely a magyar tudós társaság által jobbra fordíttathatik mint általam, minekutána több sanskrit könyvek szerzését szükségesnek nem tartok. A többi pénzt megtartom, s ha mit e három esztendő alatt tehetek, a tisztelt társa-

sággal háladatos lélekkel közlendem.“

E levelét követte munkáinak számos példánya a magyar és erdélyi könyvtárak számára — de ez volt egyszersmind utolsó közlése is. Azonban neve azóta gyakran nevezették a tudós világtól, a bengál és londoni ázsiai társaságok folyóirataiban folyvást nagybecsű dolgozásai állottak, mind a tibeti nyelv, történetek és vallást érdeklők; s lemondva a honába visszatérésről, ez év elején újra Tibet felé indult tanulmányai folytatására. De Lassa felé mentében amaz égaljnak saját veszedelmes láza kapá meg, mely Dardzsilingben marasztotta, hogy öt nap mulva, úgymint április 11-én nagydíszű pályáját, férfikora legszebb erejében, idő előtt ő is befejezze.

Körösí nagyszerű jellem volt. Nagy ideájának élve, minden érdekeit ennek áldozta fel, ennek rendelte alá; semmi nélkülözés nem volt neki keserű, semmi fáradság nem nagy, hogy teljesíthesse, mit élte feladásaúl tűzött ki. Ő a tudományok országában világpolgár volt; de sohasem feledve, hogy magyar, s a dicsőséget, melyet oly méltán kiérdemlett, velünk megkívánta osztani. Kevés hetek előtt megnyílt a francia egyetem első tanszéke a tibeti irodalomnak; s ennek első tanítója Európában, e szókkal lépett hallgatói elébe: Urak, amit tanultam, magyartól tanultam, s amit tanítandok, azt magyartól tudandjuk mindnyájan.

Aldás Körösinek hamvaira.

JEGYZETEK A VERSEKHEZ.

¹ *Stuart Mária*. Aurora. 1823. 300. l. *Schedel* aláírással.

² *Szent-Miklóssyhoz*. Hébe 1823. 198. l. *Schedel Ferenc József* aláírással.

³ *Mivész estdala*. Aspasia. 1824. 79. l. *Emil* álnévvel.

⁴ *Az év utolsó éjfelén*. Aspasia. 1824. 150—152. l. *Schedel* aláírással.

⁵ *Ébredés*. Hébe. 1825. 238. l. *Schedel* aláírással.

⁶ *A reménylő*. Hébe. 1825. 312. l. *Schedel* aláírással.

⁷ *A szegény pár*. Felső Magyar Országai Minerva. 1825. 385. l. *Sédel* aláírással.

⁸ *Szepesvár*. Felső Magyar Országai Minerva. 1825. 385. l. *Sédel* aláírással.

⁹ *Alomkép*. Hébe. 1826. 126—128. l. *Sédel* aláírással.

¹⁰ *A Férfi*. Hébe. 1826. 335. l. *Sédel* aláírással.

¹¹ *Hazámhoz a távolból*. Aurora. 1826. 91. l. *S** jelzéssel.

¹² *A szőlőmivelők*. Felső Magyar Országai Minerva. 1826. 599—600. l. *Sédel Ferenc* aláírással.

¹³ *A Kegyeshez*. Aurora. 1827. 91. l. *Sédel* aláírással.

¹⁴ *Katona-Dal*. Aurora. 1827. 261. l. *Sédel* aláírással.

¹⁵ *Az elhagyott*. Aurora. 1828. 143—144. l. *Sédel* aláírással.

¹⁶ *Egy leányka emlékkönyvébe*. Koszoru. 1828. 175—176. l. *S.* jelzéssel.

¹⁷ *MDCCCXXIII*. Aurora. 1831. 125—126. l. Budai álnévvel. V. ö. Greguss Ágost: 1821—1871. *Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkássága*. Pest, 1871. Athenaeum. 10. l.

Felelős kiadó: Lengyel Dénes.

39.875. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. (F.; Thiering Richárd.)

18. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Harmadik sorozat. Ára 1— P.
19. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Negyedik sorozat. Ára 150 P.
20. Pázmány világa. Ára 4— P.
21. Tragédia magyar nyelven. Az Sophocles Electrájából nagyobb részre fordítottott Pesti Bornemisza Péter deák által.
Ára 1— P.
22. Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy.
Ára 250 P.
23. Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul. Ára 1— P.
24. Régi magyar folyóiratok szemelvényekben. Athenaeum, Életképek, Hölgyfutár.
Ára 150 P.
25. Baresay Ábrahám költeményei. Ára 2— P.
26. Riedl Frigyes: Madách. Ára 2— P.
27. Madách Imre levelezéséből. Ára 150 P.
28. Horvát István Magyar Irodalomtörténete.
Ára 150 P.
29. Magyar reneszánsz írók. Ára 2— P.
30. Greguss Ágost: Írói arcképek. Ára 4— P.
31. Karacs Ferencné Takács Éva válogatott munkái. Ára 150 P.
32. Verseghy Ferenc: Rikóti Mátyás. Ára 250 P.
33. Vachott Sándorné: Rajzok a multból. Emlékiratok. (Szemelvények.) Ára 150 P.
34. Szeged a régi magyar irodalomban.
Ára 150 P.
35. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici 1651. I.
Ára 350 P.
36. Sopron a régi magyar irodalomban.
Ára 2— P.
37. Riedl Frigyes: Vörösmarty Mihály élete és művei. Ára 3— P.
38. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1651. II.
Ára 350 P.

39. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1675. és 1703. III. Ara 3-50 P.
40. Báró Wesselényi Miklós naplójából. Ara 1— P.
41. Péterfy Jenő: Magyar irodalmi birálatai. Ara 2— pengő.
42. Riedl Frigyes: Kölesey Ferenc. Ara 2— P.
43. Riedl Frigyes: A magyar dráma története I. Ara 2— P.
52. Bessenyei György: Galant levelek. Ara 80 fillér.
53. Bessenyei György Társasága. Ara 1'50 pengő.
54. Fáy András: Színészeti tanulmányai. Ara 1'50 pengő.
55. Bessenyei György: Magyarországnak törvényes állása I. Ara 2— P.
56. Bessenyei György: Magyarországnak törvényes állása II. Ara 1'50 P.
57. Bessenyei György: Magyarországnak törvényes állása III. Ara 1'50 P
58. Dr. Molnár Pál: Debrecen a régi magyar irodalomban. Ara: 3— P.
59. Bessenyei György: A társaságnak eredete és országlása. (Nyomás alatt.)
60. Cseri Péter három elbeszélése. Ara 2P—.

61.

SZEMELVÉNYEK TOLDY FERENC MŰVEIBŐL.

Kiadta a Budapesti Toldy Ferenc-gimnázium
Önképzőköre. Tanítványaival sajtó alá ren-
dezte *Lengyel Dénes* tanár.

Ara 1'50 pengő.